

Tekkeler Kapatılmadan Önce Nakşîliğin Bursa'daki Tarihi Süreci

Abdurrezzak Tek
Dr., U. Ü. İlâhiyat Fakültesi

Özet

Selçuklular devrinde başlayan Anadolu'nun İslâmlaşma sürecinde tasavvuf kültürü ve tarikatların önemli etkileri olduğu bilinmektedir. Mâverâünnehr, Harizm, Horasan ve diğer bölgelerden gelen şeyh ve dervişler vasıtasıyla bu kültür, başta Yeseviyye olmak üzere Kazerûniyye, Kübreviyye, Sühreverdiyye, Mevleviyye, Rifâiyye, Bektâşiyye, Halvetiyye ve Nakşibendiyye tarikatları tarafından asırlar boyu temsil edilmiştir. Bu çalışmada XV. yüzyıldan itibaren Bursa'da oluşmaya başlayan Nakşibendî kültürü, tekkeleri, dervişleri ve kuruluşundan yıkılışına veya kapanışına kadar Nakşibendiyye tarikatına ait olanların yanı sıra kuruluş itibariyle başka tarikatlara ait olup, sonradan Nakşî tekkesi halini gelmiş veya bunun tersi, baştan Nakşî iken sonradan başka tarikatlara geçmiş dergahlar ele alınmıştır.

Abstract

Before Closing Down of The Tekkes The Historical Process of The Naqbandiyya in Bursa

It is known that tariqas and mystic culture played an important role in the Islamisation process of Anatolia, which started in the

time of Seljukids. This culture has been represented for centuries by such Sufi orders as Kazarûniyya, Kubrâwiyya, Suhrawardiyya, Mawlaviyya, Rifâ'iyya, Bektâshiyya, Khalwatiyya, Qâdiriyya, Naqshbandiyya and particularly Yasawiyya, through shaykhs and dervishes from Transoxiana, Khwarezm, Khorasân and other regions. played a considerable role in the city. This paper, in general, deals with Naqshbandî culture and tekkes, which had began to come into being in Bursa after 15th century, and dervishes, and these tekkes that always remained within the Naqshbandiyya until their closing down, or the ones that were originally established to be a branch of other Sufi orders and joined in the Naqshbandiyya in the course of time, or vice versa.

Anahtar Kelimeler: Nakşibendiyye Kültürü, tekkeler, Nakşi dervişler.

Key Words: Naqshbandiyya culture, tekkes, Naqshbandî dervishes.

Giriş

Nakşibendiliğin Anadolu'ya tarikat olarak yerleşmesi Ubeydullah Ahrâr'ın (ö. 895/1490) XV. asrın ikinci yarısında icazet vererek Anadolu'ya gönderdiği halifesi Abdullah İlahî (ö. 896/1491) vasıtasıyla olmuştur. Fakat daha önce gerek Ankara savaşı sırasında Timur orduları içerisinde yer alan, gerekse İstanbul'un fethine katılan Nakşibendî dervişlerin Anadolu'ya kadar geldiği ve az da olsa bu tarikatı tanıttığı bilinmektedir. Nitekim 300 müridiyle İstanbul'un fethine katılan ve şehid düşen Aya Dede bunlardandır.¹

Tarih boyunca önemli ilim, kültür, sanat ve ticaret merkezi olma özelliğini taşıyan Bursa'nın tasavvuf kültürünün merkezlerinden biri haline gelmeye başlaması Osmanlılar dönemine rastlar. Orhan Gazi tarafından 1326 tarihinde fethedilen ve Osmanlı Devleti'nin ilk başkenti olan şehre, başta Horasan olmak üzere diğer bölgelerden yoğun bir alim, sanatkar ve derviş akını başlamıştır. Bu dönemde şehre gelen sûfiler arasında Nakşibendî dervişlerinin ilk sırayı aldığı görülmektedir. Nitekim Nakşi şeyhi Ahmed İlahî'nin tarikat faaliyetlerini sürdürdüğü Yoğurtlu Baba Dergâhı, Bursa'da kurulan ilk Nakşi tekkesidir. Bu açıdan bakıldığında Bursa'nın tasavvuf tarihi açısından önemi, bu şehirde yetişen pek çok sūfinin,

¹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, İstanbul 1314/1896, c. I, s. 99, 357.

Osmanlı Devleti ve İslam ülkelerinin muhtelif yerlerinde hizmet vermiş veya eserleriyle geniş bir coğrafyaya hitap etmiş olmasıdır.

Bursa'nın fethinden 1925 yılında tekke ve zaviyelerin kapanması ve tarikatların yasaklanmasına kadarki dönemde gerek tekkelerde, gerekse tekke dışında Nakşibendî-Müceddîdi –son dönemlerde Nakşibendî-Halidî- kültürünün kesintisiz olarak devam ettiğini görmekteyiz. İleride de zikredileceği üzere, bu tekkeler içinde kuruluşundan yıkılışına veya kapanışına kadar Nakşibendiyye tarikatına ait olanların yanı sıra, kuruluş itibarıyla başka tarikatlara ait olup, sonradan Nakşî tekkesi haline gelmiş veya bunun tersi, baştan Nakşî iken sonradan başka tarikatlara geçmiş dergâhlar da bulunmaktadır. Tekkeler kapatılmadan önce Bursa'da faaliyet gösteren Nakşibendî dergâhlarını kuruluş tarihlerini göz önünde bulundurarak şöyle sıralayabiliriz:

I. Yoğurtlu Baba Dergâhı

Yoğurtlu Baba Dergâhı olarak tanınan *Ahmed İlahî Tekkesi*, Bursa'da kurulan ilk Nakşibendî dergâhı olması yönüyle Nakşibendiyye tarihi ve özellikle bu tarikatın Anadolu'da yayılması açısından önemli tekkelerden biridir. Eski Kaplıca yolundaki dergâh, yoğurdu çok sevdiği veya Bursa'nın fethi esnasında askerlere ayran dağıttığı için *Yoğurtlu Baba* adıyla bilinen, nereli, hatta asıl isminin ne olduğu dahi bilinmeyen bir meczub tarafından kurulmuştur. Fetihden sonra, dergâhtaki bir hücrede uzlete çekilen Yoğurtlu Baba, vefat edince dergâhın yanındaki mescit civarına defnedilmiştir.¹

Yoğurtlu Baba Dergâhı'nın en önemli postnişini XV. asır mutasavvıflarından olan Ahmed İlahî'dir.² Anadolu'ya gelmeden önceki hayatıyla ilgili hiçbir bilgiye sahip değiliz. Kaynaklarda Buharalı olduğu belirtilen Ahmed İlahî, Halvetiyye, Melâmetiyye ve Nakşibendiyye tarikatlarından bazı şeyhlere hizmet etmiş, Halep'te Necmüddin Kübrâ'nın neslinden Şeyh Necib'in tekkesinde uzun süre halvet hayatı yaşamış, burada iken Halep kadısı Debbâğzâde'nin talebi üzerine Kübrâ'nın Keşfü'l-Esrâr adlı eserini genişleterek Türkçeye tercüme etmiş, sonra Anadolu'ya gelerek Edremit'te irşâda başlamıştır. İlahî'nin ömrünün son yıllarında Nakşibendî tarikatı şeyhlerinden Yakup Çerhî (ö.851/1447) ya da Ubeydullah Ahrâr (ö.893/1490) ile görüşmüş olması muhtemeldir.

² Nakşî şeyhlerinden Fatih devrinde Semerkant'tan Anadolu'ya gelen Ubeydullâh Ahrâr'ın halifelerinden bir de Abdullah İlahî (ö. 896/1491) adında bir zât vardır. "İlahî" nisbesinden dolayı bu zât ile Ahmed İlahî bir birine karıştırılmamalıdır.

Kayıtlara göre Fatih Sultan Mehmed döneminde Bursa'ya geldiği bilinen Ahmed İlahî, Yoğurtlu Baba Dergâhı'nı³ harabe halinde iken ihyâ etmiştir. Muhibbânından Defterzâde Derviş Efendi adlı bir hayır sahibi de burasını yeniden inşâ ettirerek dervişlerin hizmetine sunmuştur.⁴ Ayrıca zaviye ile birlikte aynı yerde bir cami ve dervişler için odalar yaptırarak dergâhın tasarrufunu da Ahmed İlahî'nin evladına meşrut kılmıştır. Bursa Kütüğü'nde 870/1465 olarak gösterilen dergâhın yapım tarihine göre şeyh, Anadolu'ya belirtilen tarihten önce gelmiş olmalıdır.⁵ Ahmed İlahî'nin kendi dergâhı hazîresinde medfûn olduğu bilinmekle birlikte, bu gün ne dergâhı ne hazîresi ve ne de mezar taşı mevcuttur.⁶

Günümüze kadar ulaşan eserleri arasında diğerlerine göre daha fazla tanınanı, Fatih Sultan Mehmed'in isteği üzerine Edremit'te iken Sadreddîn el-Konevî'nin *Miftâhu'l-Gayb* isimli kitabına yazdığı Farsça şerhtir.⁷ Bununla birlikte *Şerh-i Istilâhât-ı Miftâhü'l-Gayb*,⁸ Mahmud el-Şebusterî'nin *Gülşen-i Raz'ına Şakâyiku'l-Hakâyik li-Sultâni'l-Halâyik* adıyla yazdığı Farsça şerh,⁹ sade bir Türkçe ile kaleme aldığı *Divân*,¹⁰ *Hızırnâme*,¹¹ *Kenzü'l-*

³ Bursa Mısıri dergâhının son şeyhi Şemseddin Efendi, Yoğurtlu Baba'nın vefatından sonra dergâhta Mevlid yazarı Süleyman Çelebi'nin şeyhlik yapmış olabileceğini belirtmektedir. Bkz., Mehmed Şemseddin, *Yadigar-ı Şemsî-Bursa Dergâhları I-II*, (haz. Mustafa Kara, Kadir Atlansoy), Bursa 1997, 598-599.

⁴ *Bursa Şeriyeye Sicilleri (BŞS)*, B 41, vr. 87a; Kepecioğlu, Kamil, *Bursa Kütüğü (BK)*, II, s. 317; BK IV, s. 388.

⁵ *BK*, II, s. 317.

⁶ Baldırzâde Selisi Şeyh Mehmed, *Ravza-i Evliyâ*, (haz. Mefail Hızlı, Murat Yurtsever) Bursa 2000, s. 106; İsmail Belig, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişverân-ı Nâdiredân*, Bursa 1302, s. 143; Bakırcı Mehmed Râşid, *Zübdetü'l-Vekâyi' der Belde-i Celile-i Bursa*, Millet Kütp. Ali Emiri, Kit. nr: 89, s. 162-163; *BK*, I, s. 56, II, s. 317; Mehmed Şemseddin, *Yadigar-ı Şemsî*, s. 598-599; Kara, Mustafa, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, Bursa 2001, 198-216; Tosun, Necdet, *Bahâeddin Nakşebend*, İstanbul 2002, s. 282-283.

⁷ Eserin müellif nüshası, Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi 414 numaradadır. Ayrıca Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa, nr. 278'de de bir nüshası vardır.

⁸ Sultan II Bâyezid'e sunduğu kabul edilen risâlenin bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi., Ayasofya, nr. 1957'dedir.

⁹ Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan Kitaplığı, nr. 474.

¹⁰ Bilinen tek nüshası Bursa Yazma ve Eski Basma Eserleri Kütüphanesi (BEEK), Orhan, nr. 93'dedir. Eserin tıpkı basımı İsmail Hikmet Ertaylan tarafından yapılmış, (İstanbul 1960) mecmûadaki Türkçe şiirler daha sonra Cemal Kurnaz tarafından Ahmed İlahî'nin Türkçe Şiirleri adıyla neşredilmiştir. *İLAM Araştırma Dergisi*, I/1 (1996), s. 153-172.

Esrâr,¹² *Risâl-i Esile ve Evcibe*¹³ ve *Şerh-i Ba'zı Rubâiyyât-ı Ömer Hayyâm*¹⁴ adlı eserleri bulunmaktadır.¹⁵

Vahdet-i Vücut düşüncesinin İbni Arabî'den sonra Anadolu'daki en güçlü temsilcisi kabul edilen Konevî'nin *Miftâhu'l-Gayb* ve Şebüsterî'nin *Gülşen-i Râz*'ını şerh etmiş olması ve Ayasofya Camii'ndeki vaazlarında tasavvuf felsefesinin en girift konularını açıklamaya çalış-ması İlahî'nin temsil ettiği fikirler konusunda bazı ipuçları vermek-tedir.¹⁶

Ahmed İlahî'nin kimlere hilafet verdiği tam olarak bilinmemekle birlikte kendisinden sonra tekke'deki posta oğlu *İlahizâde* diye tanınan Mehmed Efendi geçmiştir. Mehmed Efendi babasından icâzet aldıktan sonra bir müddet Bursa'da Hisar Mahallesi'nde uzlete çekilmiş, babasının ölümünün ardından da dergâhtaki şeyhlik görevini üstlenerek 935/1529'daki¹⁷ vefatına kadar tarikat faaliyetlerini sürdürmüştür.¹⁸

Mehmed Efendi'den sonra yerine oğlu Yakup Efendi geçmiştir. 979/1571'de İstanbul Hakim Çelebi Zâviyesi'nde şeyh iken buradaki görevini bırakarak Bursa'ya gelmiş ve babasının bıraktığı posta

¹¹ *Kitâb-ı Molla İlahî, Necâtü'l-Ervâh* gibi farklı isimlerle anılan eserin kütüphanelerde birden fazla nüshası bulunmaktadır. Örneğin bkz., Süleymaniye Ktp., Mihrişah, nr. 195, 127, 202/5; BEEK, Genel, nr. 846/2, 2284/2, 5007/2.

¹² Necmüddin Kübrâ'ya nispet edilen *Kenzü'l-Esrâr* adlı Arapça eserin genişletilerek Türkçeye çevrilmiş şeklidir. Bkz., Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi, nr. 868.

¹³ Kütüphane kayıtlarında *Risâl-i Molla İlahî, Risâle-i Tasavvuf* gibi değişik isimlerde zikredilen ve bir çok nüshası bulunan bu eser hakkında yapılan bir inceleme için bkz., Tek, Abdurrezzak, "Molla [Ahmed] İlahî'nin Ayasofya Camii'nde Fatih'in Huzurunda Tasavvufa Dair Yaptığı Konuşmalar", *U.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006, c. XV, sy. 1, s. 285-305.

¹⁴ Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Paşa, nr. 702/4.

¹⁵ Ahmed İlahî'nin aynı tarihlerde Anadolu topraklarında bulunan bir başka Nakşi şeyhi Abdullah İlahî kadar tanınmamasının temel nedenleri arasında eserlerinin büyük bölümünü Farsça yazması ve çevresinde güçlü bir tarikat müessesesi kuramaması sayılabilir.

¹⁶ Vahdet-i Vücut görüşünün Nakşibendiyye tarikatının ilk temsilcileri tarafından nasıl karşılandığı hakkında Hamid Algar'ın şu önemli makalesine bkz., "Reflection of Ibn 'Arabî in Early Naqshbandi Tradition", *Journal of Islamic Research*, v. 5, no. 1, January 1991.

¹⁷ Mehmed Fahreddin *Gülizâr-ı İrfân*'da (İstanbul Atif Ef., Ktp., nr. 1923, vr. 173a) vefat tarihi 900/1495 olarak kaydetmektedir. *Yadigâr-ı Şemsî*'nin müellifi de (s. 599) bazı eserlerde 970/1572 tarihinin verildiğini belirtmektedir.

¹⁸ *Güldeste*, s. 144; *Yadigâr-ı Şemsî*, s. 599.

oturmuştur.¹⁹ Yakup Efendi'nin Bursa Nakşibendi kültürü açısından önemi, silsilesinin Abdullah İlahî ile birleşmesi diğer bir ifadeyle XV. yüzyılın Anadolu'da önde gelen Nakşî şeyhleri Ahmed İlahî ile Abdullah İlahî arasında bağ kurmasıdır.²⁰ Dergâhın imarı için çalışan ve tekkede bir kütüphane²¹ kuran Yakup Efendi, 999/1590 tarihinde vefat ederek dergâhın hazîresine defnedilmiştir.²²

Sonraki yıllarda tarikat hizmetlerinin kimler tarafından yürütüldüğüne dair elimizde bilgi olmamakla birlikte XVII. yüzyılda Ahmed İlahî'nin torunlarından Şeyh Ali'nin (ö. 1030/1621) meşihati üstlendiği görülmektedir. Onun vefâtından sonra Gölpınar Köyü imamı Şaban Efendi şeyhliği üstlenmek istemiş ancak Dersaadet'ten gelen yazıda, yüz elli yıldan beri Şeyh İlahî'nin evlatlarının dergâhta şeyh olduklarına işaret edilerek Şeyh Ali'nin oğlu Abdülmümin'in postnişin olması gerektiği belirtilmiştir.²³ Bursa Şerîyye Sicilleri'nde yer alan 1035/1626 tarihli bir kayıta ise dergâhın şeyhi olan Abdülmümin Efendi'nin makamını kendi isteğiyle Şeyh Şaban'a bıraktığı ve adı geçenin günde 10 akçe ile tayin edildiği kaydedilmiştir.²⁴ Hayatı hakkında bilgi bulunmayan Abdülmümin Efendi, 1052/1642 tarihinde halâ zaviyenin şeyhi olarak görülmektedir.²⁵

Bazı Bursa Vefeyâtnâmeleri'nde Ahmed İlahî'nin soyundan gelen ve *İlahîzâdelere* olarak tanınan Ali Çelebi (ö. 1028/1618), Yusuf Efendi (1037/1627), Mehmed b. Yusuf (ö. 1086/1675), Zeynelâbidîn b. Mehmed (ö. 1120/1708), Abdullah Efendi (ö. 1129/1716), Recep Efendi (1130/1717), Ömer Efendi, Osman Efendi hakkında bilgiler verilmektedir. Bu bilgilerin yanlış değerlendirilmesi sonucunda son dönemde yapılan bazı çalışmaların, söz konusu kişilerin tekkede

¹⁹ Bu iki şeyhin vefat tarihleri arasında uzun sayılabilecek bir sürenin bulunması, bu arada başka kişilerin dergâha postnişin olabileceklerini akla getirmektedir.

²⁰ Kaynaklarda Abdullah İlahî'nin Nakşibendî silsilesi şöyle verilmektedir: Ubeydullah Ahrâr > Abdullah İlahî > Emir Ahmed Buharî > Hakim Çelebi > Nakşibendzâde Mustafa Efendi > İlahîzâde Yakup Eendi... Bkz., Kara, a.g.e., s. 216.

²¹ Kütüphanenin 980/1572 tarihli vakfiyesinde yer alan bilgilere göre kütüphanede Tefsir, Hadis, Fıkıh, Tarih, Tıp, Lügat ve Tasavvufu ilgili eserler yer almaktadır. Bkz., BŞS, A 107, vr. 12b.

²² *Güldeste*, s. 145; *Yadigâr-ı Şemsî*, s. 599-600; Kara, a.g.e., s. 198-215; Öcalan, Hasan Basri, *Bursa'da Tasavvuf Kültürü*, Bursa 2000,146-148; Damar, Abdullah, *Bursa'da Nakşibendîyye Kültürü ve Ahmed İlahî Tekkesi*, Uludağ Üniversitesi, (basılmamış yüksek lisans tezi), Bursa 1993.

²³ BŞS, B 41, vr. 142b.

²⁴ BŞS, B 45, vr. 194a.

²⁵ BŞS, C 2, vr. 3a; Öcalan, a.g.e., s. 148.

şeyh oldukları şeklinde yanlış bilgiler verdiği görülmektedir.²⁶ Halbuki her biri medresede tahsil görmüş ve müderrislik, kadılık, valilik gibi çeşitli görevlerde bulunmuş olan bu zatların zaviyede şeyh olduklarına dair kesin bilgi yoktur. Kanaatimizce daha çok tekke ve vakıflarıyla ilgili tasarrufun kendilerine verilmiş olması nedeniyle kaynaklarda isimleri zikredilmiştir. İlahizâdeler soyunun son temsilcisi Osman Efendi'nin tekkenin tasarrufunu üstlenecek oğlu bulunmadığından tekkenin şeyhliği ve tasarrufu vekaleten Halvetî zâviyesi olarak bilinen Bahri Baba Tekkesi şeyhlerine verilmiştir.²⁷

Bursa Vefeyâtnâmeleri'nden *Zübdetü'l-Vakâyi*'de XIX. asrın başlarında tekkenin ve etrafındaki yapıların harâbe halinde olduğu kaydedilmektedir.²⁸ Vakıf gelirlerinin yetersiz olması ve son postnişinlerin vekaleten tekkeyle ilgilenmeleri, dergâhın yeniden tamir edilmemesine neden olmuştur. Günümüze ise tekkenin hazîresinde bulunan *Mevlîd* yazarı Süleyman Çelebi'nin kabri ile asırlık servilerden başka hiçbir şey ulaşmamıştır. Tekke ve hazîresi üzerine büyük bir cafe ve otopark inşa edilmiştir.

II. Gâr-ı Âşıkân Dergâhı

Kaynaklarda yeterince bilgi bulunmayan dergâhla ilgili en geniş malumat *Yadigâr-ı Şemsî*'de yer almaktadır. Bursa'nın eski tekkelelerinden olan Gâr-ı Âşıkân (Aşıklar Mağrası), ismini hazîresinde medfûn olan ve kendilerine "âşıkân" adı verilen Abdussamed ve Bahaeddin Efendi isimli iki zâttan almaktadır. Bununla birlikte dergâhta daha çok Buharalı ve Afganistanlı seyyah ve dervişler kaldıkları için söz konusu tekkeye *Buhara Kalenderhânesi* de denmiştir. Bursa'ya geldiğinde Emir Sultan'ın bir müddet burada misafir olarak kaldığı rivâyet edilmektedir.

Pınarbaşı'nda bulunan dergâhın bilinen ilk Nakşî şeyhi Özbek Abdurrahman Baba'dır. Muhtemelen Buhara'dan, önce Diyarbakır'a gelmiş, fakat halkın yoğun teveccühünden rahatsız olunca Bursa'ya gitmiştir. Tahtakale'de bir müddet münzevî bir hayat süren Abdurrahman Baba, daha sonra Gâr-ı Âşıkân'a yerleşerek Nakşibendî usulüne göre mürid yetiştirmiştir. 1157/1745'de vefat ederek tekkenin hazîresine defnedilmiştir.

İkinci Nakşî postnişin Şamlı Şeyh Ahmed Efendi'dir. Hindistan'da Nakşibendî şeyhlerinden Şah Mahmud Efendi'den icazet alarak Bursa'ya gelmiş ve 1175/1761 yılında tekkeye şeyh olmuştur.

²⁶ Örneğin bkz., Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, s. 217; Muslu, Ramazan, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, 18. Yüzyıl*, İstanbul 2003, s. 308.

²⁷ *Yadigâr-ı Şemsî*, s. 601-602.

²⁸ *Zübdetü'l-Vekâyi*, s. 163.

Vefk ilmiyle de meşgul olan Ahmed Efendi,²⁹ 1180/1766 yılında vefat etmiş, Pınarbaşı'nda Düstürhân türbesine defnolunmuştur.³⁰ Şeyh Ahmed Efendi'den sonra 1252/1836 yılında vefat eden Davud Efendi'ye kadar kimlerin meşihati üstlendiği bilinmemektedir.

Şeyh Abdurrahim el-Buharî (ö. 1290/1873) ve Şeyh Abdülkadir el-Buharî (ö. 1304/1886) den sonra Nakşibendî-Halidî şeyhi Seyfeddin el-Buharî 1304/1886 yılında tekkeye şeyh olmuştur. İlmiyle de dikkati çeken bu zâtın Ramazan ayında Ulucami'de halka vaaz ettiği ve zikirle meşgul olduğu kaydedilmiştir. 1313/1895'te hac için gittiği Mekke'de boş olan Nakşibendî tekkesine şeyh tayin edilmiş ve bir yıl sonra burada vefat etmiştir. Vefatından sonra askerlik mesleğinde olan oğlu tekkeyle ilgilenmeyince meşihati önce Özbekler Tekkesi şeyhi Said Can Efendi'nin oğlu Hafız Emin Efendi üstlenmiş, babasının ölümü üzerine mezkur tekkeye geçince yerini 1314/1896'da kardeşi Hafız Yusuf Efendi'ye bırakmıştır.³¹

III. Buhara Dergâhı

Ne zaman ve kim tarafından kurulduğu bilinmeyen dergâha *Özbekler* ve *Aşur Efendi* dergâhı da denilmektedir. 1290/1873 yılında vefat eden Şeyh Said Can el-Buharî'ye kadar tekkede görev yapan şeyhlerden bazılarının isimleri ve vefat tarihleri hazîredeki mezar taşlarında bulunmaktadır. Kaynaklarda hayatlarıyla ilgili yeterince bilgi verilmeyen bu şeyhler şunlardır: Şeyh Süleyman (ö. 978/1570), Şeyh Abdurrahman (ö. 1157/1744), Şeyh Aşur Mehmed (ö. 1171/1757), Şeyh Mehmed Niyazi (ö. 1235/1819), Ahmed Şah (ö. 1244/1828).

Dergâha Aşur Efendi Dergâhı da denilmesi Şeyh Aşur Efendi'nin güçlü bir şahsiyet olduğunu göstermektedir. Hayatları hakkında bilgimiz olmasa da dergâhın çoğunlukla Buhara'dan gelen dervişlere vakfedilmiş olması yukarıdaki şeyhlerin Buhara'dan Anadolu'ya ve ardından Bursa'ya gelmiş olma ihtimalini öne çıkarmaktadır. Vefatından sonra tekkenin hazîresine defnedilen Şeyh Said Can el-Buharî, kırk yıl gibi uzun bir süre dergâhta şeyh olmuştur. Kendisinden sonra yerine oğlu Şeyh Abdurrahman geçmiş, 1296/1879'daki vefatına kadar bu görevini sürdürmüştür.

Şeyh Abdurrahman'ın tekkedeki görevi sürdürecektir oğlu bulunmadığından vefatından sonra tekkede misafir olarak bulunan Şeyh Said Can Harezmi meşihati üstlenmiştir. Bursa'ya gelmeden

²⁹ Eşrefzâde Ahmed Ziyâeddîn, *Gülizâr-ı Sülehâ ve Vefeyât-ı 'Urefâ*, BEEK, Orhan, nr. 1018/2, vr. 122b.

³⁰ *BK*, I, s. 88.

³¹ *Yadigâr-ı Şemsî*, s. 447-448.

önce ailesiyle Hac yolculuğuna çıkan şeyh, birkaç yıl Mekke'de mücavir olarak yaşamış ve Mescid-i Nebevi'nin tamirinde nakkaş olarak çalışmıştır. Nakşibendiyye tarikatı icazetini bu dönemde Ali Abdullah ed-Dihlevî'nin halifelerinden Şeyh Mehmed Can Efendi'nin halifesi ve oğlu Şeyh Mehmed Said Efendi'den almış, sonra da ailesiyle İstanbul'a dönmüş kısa bir süre sonra da Bursa'ya giderek Buharî Dergâhı'na yerleşmiştir. Tekkede yirmi sene irşâd hizmetini sürdüren şeyh 1316/1898'de vefat etmiş ve tekkenin hazîresine defnedilmiştir.

Şeyh Said Can Efendi'nin yerine oğlu Şeyh Mehmed Emin Efendi tayin edilmiştir. Nakşibendiyye icazetini babasından alan Mehmed Emin Efendi'nin 1340/1921 yılındaki vefatının ardından³² Hafız Sadullah Efendi tekkenin son postnişini olmuştur.³³

IV. Müşemmilzâde Dergâhı

Fütûhî Zâviyesi de denilen ve Bursa'daki ilk Nakşibendî tekkelerinden biri olan Müşemmilzâde Dergâhı'nın kurucusu, Müşemmilzâde Şeyh Mehmed Efendi'dir. Hayatı hakkında çok az bilgiye sahip olduğumuz Şeyh Mehmed Efendi, İstanbul'da Emir Ahmed Buharî'nin damadı ve halifesi olan Şeyh Mahmud'un (ö. 938/1531) hizmetinde bulunmuş, hilâfet almış ve Bursa'ya yerleşmiştir.³⁴ Molla Fenarî Camii civarında kurduğu zaviyede halkı irşad etmiş, 931/1524'te vefat etmiş ve dergâhın hazîresine defnedilmiştir.³⁵ Kendisinden sonra dergâhta kimlerin şeyh olduğuna dair bilgi yoktur. Tekke zamanla harab olmuştur.³⁶

V. Nakkâş Ali Dergâhı

Nakkaş Ali Zaviye ve Mescidi'nin kurucusu Ali b. İlyas Ali'dir. Nakkaş Ali Paşa olarak da tanınan bu zat, Timur'la birlikte Bursa'ya gelmiş, Semerkantlı bir nakkaş üstadıdır. Yeşil Türbe'nin nakışlarını yapan ve nakkaşlığın Anadolu'da tanınması ve yayılmasında emeği geçen Ali Paşa, vefat edince inşa ettiği mescid civarına defnedilmiştir.

Söz konusu dergâhın ilk şeyhi, XVI. yüzyılın önemli mutasavvıf ve güçlü ediplerinden Mahmud Lâmiî Çelebi'dir. Babası II. Bayezid'in defterdarlarından Osman Çelebi'dir. 878/1473 yılında doğduğu şehir

³² A.g.e., s. 299-302; BK, I, s. 293; IV, s. 109;

³³ Kara, Mustafa, "Bursa Dergâhlarında Şeyhlik Yapan Mutasavvıflar", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bursa 1991, sayı: 3, s. 115.

³⁴ *Güldeste*, s. 152; *Yadigâr-ı Şemsî*, s. 545; BK., IV, s. 232.

³⁵ *Ravza-i Evliyâ*, s. 250.

³⁶ Kara, a.g.e., s. 232-233.

Bursa'da medrese tahsilini tamamlamasının ardından İstanbul'a giderek Nakşî şeyhi Emir Ahmed Buhari'ye (ö. 922/1516)³⁷ intisap eden Lâmiî Çelebi, icâzet aldıktan sonra da Bursa'ya gelerek dedesinin Bursa Hisârı'nda inşa ettiği Nakkaş Ali Zâviyesi'ne yerleşmiştir.³⁸ Adı geçen tekkede irşâd faaliyetlerini sürdürürken ayrıca Gülşenî şeyhi İlhamî Efendi vasıtasıyla Gülşeniyye Tarikatı'na intisap ettiği kaydedilmektedir.³⁹

Nazım ve nesir olarak telif ve tercüme ettiği sayısı otuza ulaşan eserleri sayesinde başta tasavvuf muhitleri olmak üzere ilmiye ve sanat ortamında da haklı ve kalıcı bir yer edinen Lâmiî Çelebi'ye asıl şöhret kazandıran, hiç şüphe yok ki Câmî'nin *Nefehâtü'l-Üns min Hadarâti'l-Kuds* isimli eserini Türkçeye tercüme etmesidir. 938/1531 yılında vefat etmiş ve hizmet ettiği tekkenin hazîresine defnedilmiştir.⁴⁰ Kendisinden sonra tarikat faaliyetlerinin devam edip etmediği konusunda yeterince bilgi yoktur.⁴¹

VI. Hasan Efendi Dergâhı

Bursa'da bir müddet müderrislik yaptığı kaydedilen Ömerzâde Hasan Efendi, Semerkandiyye'den Şeyh İshak'a intisab ederek tasavvufî eğitimini tamamlamıştır. İcâzet aldıktan sonra İncirli mahallesinde kurduğu tekkesinde irşâd faaliyetlerine başlamıştır. Aynı zamanda Ulucami'de vaaz ve nasihatleriyle halkı aydınlatmaya çalışan Hasan Efendi, şerîata aykırı sözleri ve bâtıl bir itikada sahip olduğu gerekçesiyle bu vaazından menedilmiştir.⁴² Sert mizacı ve eleştirel yapısı nedeniyle ulemâ, yönetici hatta meşâyih sınıfıyla pek

³⁷ Molla İlahî'nin önde gelen halifelerinden Emir Ahmed Buhari, İstanbul'un Fatih, Ayvansaray, Edirnekapı semtlerinde kurduğu tekkelerde pek çok mürid yetiştirmiştir. Bu tekkelerle ilgili geniş bilgi için bkz., Zarccone, Thierry, "Emir Buhari Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, III, s. 165-167.

³⁸ *Güldeste*, s. 177; *Zübdetü'l-Vekâyi'*, s. 221; *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 547-549; Günay Kut Alpay, "Lâmiî Çelebi and His Works", *Journal of Near Eastern Studies*, April 1976, vol. 35, no. 2, s. 73-93.

³⁹ *BK*, III, s. 146.

⁴⁰ *Ravza-i Evliyâ*, s. 222-223; Kut, Günay, "Lâmiî Çelebi", *DİA*, c. XXVII, s. 96-97. Şeyhin kabrinin de bulunduğu söz konusu hazîre harap bir vaziyettedir.

⁴¹ *Yâdigâr-ı Şemsî*'de (s. 548-549) bahsedilen oğullarının tekkede şeyhlik yaptıklarına dair kayıt yoktur. Bunlardan müderris olan Lemî Çelebi (ö. 957/1550) ve diğer oğlu Ahmed Çelebi (ö. 962/1554), vefatlarının ardından babalarının yanına defnolunmuşlardır.

⁴² Örneğin Yecüc ve Mecüc'ün dışında hangi dinden olursa olsun hiç kimsenin ebediyen cehennemde kalmayacağını söylemiştir. Bkz., *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 321.

geçinemeyen şeyh,⁴³ 1016/1607 tarihinde Celâli eşkiyası tarafından öldürülmüş ve cami yanında kütüphane olarak kullanılan hücrenin önüne defnedilmiştir.⁴⁴

Hasan Efendi'nin öldürülmesinden sonra uzun süre boş kalan dergâh, Nakşibendî şeyhi Baldırzâde Said Mustafa Efendi'nin tayiniyle XVIII. asırda tekrar faal duruma gelmiştir. Şeyh Said Efendi, Bursalı olup Şeyhî Çelebi'nin oğludur. İlk tahsilini Karababazâde İbrahim Efendi'den tamamlamış, Nakşibendî icazetini ise Mehmed Murad Efendi'nin halifesi Kethüda Şeyh Ali Efendi'den almıştır. Said Efendi'nin tekkede, cuma günleri usûl-i Nakşibendî ve Hatm-i Hâcegân icrâ ettiği, ilim öğrenmek isteyenlerle de ilgilenerek ders okuttuğu kaydedilmektedir. 1175/1761 tarihinde vefat ederek Emir Sultan Kabristanına defnedilmiştir.⁴⁵

Said Efendi'nin vefatından sonra dergâhta Râşid Efendi şeyh olmuştur. Trabzonlu Şeyh Mehmed Nakşibendî'den icazet alan Râşid Efendi, 1209/1794'te hac dönüşü Şam'da vefat etmiştir. Kendisinden sonra sırasıyla Nakşibendiyye tarikatı şeyhlerinden Ali Efendi (ö.1234/1818), Hasan Dede ve Ali Rıza Efendi şeyh olmuşlardır. *Yadigâr-ı Şemsî* müellifi Mehmed Şemseddin (ö. 1936) kendi zamanında tekkenin yıkılmış olduğunu, mescidinin ise mahalledeki halk tarafından camiye çevrildiğini belirtmektedir.⁴⁶

VII. Nakşibendî-i Atîk Dergâhı

829/1426 tarihinde Çelebi Mehmet'in süt annesi Daye Hatun tarafından yaptırıldığı kaydedilen⁴⁷ tekkenin bilinen ilk şeyhi Açıkbaş Mahmud Efendi'dir. Bu nedenle tekkeye Açıkbaş Mahmud Dergâhı da denmiştir. Diyarbakır'da doğan Mahmud Efendi, bu şehirde Urmiye şeyhi olarak bilinen ve 1048/1639'da Sultan IV. Murad'ın emriyle idam edilen Nakşibendiyye şeyhlerinden Mahmud Efendi'nin

⁴³ Rivayet edildiğine göre bir defasında Hasan Efendi, gerçek marifetin Nakşibendiyye tarikatında olduğunu, zira bu tarikat silsilesinin Ebû Bekir'e ulaştığını iddia etmiş, Eşrefiyye tarikatından II. Murad Camii imam-hatibi Abdullah Efendi de, dört halife'nin kamil olmakla birlikte pek çok tarikat silsilesinin Hz. Ali'ye bağlandığını söylemiştir. Bunun üzerine Şeyh Hasan, Abdullah Efendi'nin Hz. Ali'yi Hz. Ebû Bekir'den üstün tuttuğu gerekçesiyle, onu ve Eşrefileri küfürle itham ederek, öldürülmelerinin helal olduğu, başlarındaki tacın ezilmesi gerektiği ve hatta onlara selam verenlerin bile kafir olacaklarını belirtmiştir. Bkz., *Yadigâr-ı Şemsî*, s. 321.

⁴⁴ *BK*, II, s. 204.

⁴⁵ *Güldeste*, s. 186; *Yadigâr- Şemsî*, s. 321-322; *BK*, IV, s. 106.

⁴⁶ *Yadigâr-ı Şemsî*, s. 322-323.

⁴⁷ Baykal, Kazım, *Bursa ve Anıtları*, İstanbul 1982, s. 115.

yeğenidir.⁴⁸ Bu idam olayından sonra Diyarbakır'ı terk eden Açıkbaz Mahmud, dönemin ilim merkezlerinden başta Kahire ve Bağdat olmak üzere bir çok yer dolaşarak buradaki âlimlerden ders okumuştur.⁴⁹ Daha sonra Bursa'ya gelerek bazen Daye Hatun camiinde, kimi zaman da Ulucami'de halka vaaz vermeye başlamıştır.⁵⁰

Narcioğlu adlı bir kişiyle olan miras anlaşmazlığı nedeniyle şikayet üzerine İstanbul'a çağırılan şeyh, dönemin sadrâzamı Köprülü Mehmed Paşa ile Şeyhülislam Esîri Mehmed Efendi'nin huzurunda sarf ettiği bazı sözlerinden dolayı bir müddet hapsedilmiştir.⁵¹ Sonraki dönemlerde de şeyh hakkında şikayetlerin dinmediğini görmekteyiz. Mesela Bursa'da 30 kadar âlimin birlikte imzaladıkları bir dilekçede Açıkbaz Mahmud Efendi'nin şeyhlik tasladığı, fakirleri ve zayıfları dövdüğü, kutupluk iddia ederek halkı kandırdığı, insanlara ve âlimlere yakışsız sözler söylediği belirtilmiştir. Muhtemelen aynı yıl gelen cevapta halkın bu kişinin şerrinden kurtarılması gerektiği emredilmiş ve bunun üzerine de şeyh bulunduğu yerden sürgüne gönderilmiştir.⁵²

Sürgünden döndükten sonra tekrar Bursa'ya gelen Mahmud Efendi, 1077/1666 tarihinde vefat etmiş ve Daye Hatun Camii'nin haziresine defnedilmiştir. Türkçe, Farsça ve Arapça şiirleri bulunan Şeyh Mahmud, "Resmî" ve "Âcizi" mahlaslarını kullanmıştır.⁵³ Tasavvufa dair *Risâle-i Nakşibendiyye*, tecvidle ilgili Türkçe *Güzide* adlı eserleri kaleme almış, ayrıca Seyyid Mehmed Hemedânî'nin *Evrâd-ı Fethiyye*⁵⁴ isimli eserini de tercüme ve şerh etmiştir. Öte yandan Emir Sultan'ın evrâd ve silsilesini anlatan *Risâle-i Nurbahşiyye*⁵⁵ başlıklı bir eserinden de bahsedilmektedir.⁵⁶

⁴⁸ Sultan IV. Murad, Bağdat seferi dönüşünde bölgede pek çok taraftarı olan şeyhin isyan edebileceği ihtimali nedeniyle öldürdüğü kaydedilmektedir. Bkz., *Bursa Kütüğü*, III, s. 191; Tosun, a.g.e., s. 280-281.

⁴⁹ Bruinessen, M. Van, "The Naqshbandi Order in 17th -Century Kurdistan" in: Marc Gaborieau, Alexandre Popovic et Thierry Zarcone (eds), *Naqshbandis: cheminements et situation actuelle d'un ordre mystique musulman*. İstanbul-Paris: Editions Isis, 1990, s. 352.

⁵⁰ *Güldeste*, s. 154; *Gülizâr-ı İrfân*, vr. 113a; *Yadigâr-ı Şemsî*, s. 561.

⁵¹ *Güldeste*, s. 155.

⁵² *BŞS*, B 130, vr. 87a, 96b; *BK*, III, s. 182, 189.

⁵³ *Güldeste*, 154; *Yadigâr-ı Şemsî*, s. 562.

⁵⁴ İstanbul Belediyesi Kütüphanesi, Osman Ergin Yazmalar, no. 669.

⁵⁵ Süleymaniye Ktp., H. Hayri-Abdullah Ef., no. 146.

⁵⁶ Yılmaz, Hasan Kamil, "Açıkbaz Mahmud", *DİA*, I, s. 332; Kara, a.g.e., s. 234-236; Öcalan, a.g.e., s. 143-145. Mehmed Şemseddin Efendi bu eserlerin şeyhten sonra postişin olan Ahi Mahmud'un eserleri olduğunu yazmaktadır. *Yadigâr-ı Şemsî*, s. 564.

Özellikle Pazartesi ve Perşembe geceleri Nakşibendî ile birlikte Kübrevî zikrî de icra edilen tekkede Açıkbaş Mahmud Efendi'den sonra sırasıyla şu isimler şeyh olmuştur:

Ahi Mahmud (ö. 1090/1679), Şeyh Mustafa (ö. 1110/1698), Şeyh Abdülkerim (ö. 1138/1725),⁵⁷ Şeyh Abdullah (ö. 1159/1746),⁵⁸ Şeyh Mehmed (ö. 1176/1762),⁵⁹ Şeyh Mehmed (ö. 1192/1778),⁶⁰ Şeyh Abdullah (ö. 1217/1802),⁶¹ Şeyh Abdülkerim (ö. 1247/1831), Şeyh Abdülhadî (ö. 1292/1875), Şeyh Mehmed Eşref (ö. 1295/1878), Şeyh Eşref (ö. 1345/1926). Şeyh Eşref kendi isteğiyle tekkedeki görevini bırakarak Anadolu'ya gitmiş, yerine 22 Muharrem 1344/12 Ağustos 1925 tarihinde Hacı Ziyâ Efendi geçmiştir.⁶²

VIII. Emîniyye Dergâhı

Dergâhın kurucusu Şeyh Mehmed Emin 1140/1727 senesinde Kerkük'te doğmuştur. Medrese ilimlerini tahsilinin ardından babasının vefatı üzerine Urfa'ya amcasının yanına gitmiştir. Burada Urfa Divan katipliği görevine başlayan Mehmed Emin Efendi aynı zamanda Nakşibendî şeyhlerinden Hamavîzâde Şeyh Abdünnebî'ye intisab ederek icâzet almıştır. Şeyhinin İstanbul'a gitmesini tavsiyesi üzerine, bir yıl Halep'te kaldıktan sonra, önce Diyarbakır'a sonra da İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'da Ragıp Paşa'nın yanında katiplik yaparken, Kalekapısı Mevlevîhanesi postnişini Tazıcıbaşızade

⁵⁷ 1100/1688 tarihinde Bursa'nın Ali Paşa mahallesinde doğan Abdülkerim Efendi, Niyâz-i Mısri'nin halifelerinden Ayn-ı Ekber Mehmed Efendi ve Hâce Abdurrahman Efendi'den ilim tahsil etmiş, Mehmed Murad Nakşibendî hazretlerinden icâzet almıştır. Kendi döneminde dergâhın imarıyla da uğraşan Abdülkerim Efendi 1138/1726 tarihinde hacca giderken yolda vefat etmiştir. Bkz., *Yadigâr-ı Şemsî*, s. 565.

⁵⁸ 1100/1688 yılında doğum yeri olan Cebel-i Cedîd'ten (Keles) Bursa'ya tahsil için gelmiş, Sarrâfiye ve Molla Hüsrev medreselerinde bir müddet ilim tahsil etmiştir. Daha sonra Naşbendî-i Atik dergâhı şeyhi Mustafa Efendi'ye intisâb ederek tasavvufî terbiyesini tamamlamıştır. Abdülkerim Efendi'nin tayini ile dergâha şeyh olan Abdullah Efendi, Pazartesi ve Perşembe günleri Kübreviyye âyini icrâ ettiği kaydedilmektedir. 1159/1746 tarihinde vefat etmiş ve Hançerli Mektebi'nin arsasına defnolunmuştur. Bkz., *Gülizâr-ı Sülehâ*, vr. 114a; *Yadigâr-ı Şemsî*, s. 565-566.

⁵⁹ *Gülizâr-ı Sülehâ*, vr. 120b-121a.

⁶⁰ A.g.e., vr. 127a.

⁶¹ Şeyh Abdullah'ın döneminde tekke Bursa yangınıyla harabe haline gelmiş, bu nedenle tarikat faaliyetleri sekiz ay kadar Darülhadis'te yapılmıştır.

⁶² A.g.e., s. 563-569. Ayrıca bkz., Altınışık, Kezban, *Nakşibend-i Atik Dergâhı ve Açıkbaş Mahmud Efendi*, U.Ü.S.B.E., 2006, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

Mehmed Ağâh Efendi'ye⁶³ intisab etmiş, hilâfet aldıktan sonra şeyhin torunuyla evlenmiş ve Kalekapısı civarındaki bir evde müridlerinin tasavvufî eğitimiyle ilgilenmiştir.

Şeyhinin vefatından sonra bir müddet inzivâ hayatı yaşayan Mehmed Emin Efendi 1193/1779'da Bursa'ya gelerek Hisar'da Şehadet Camii yakınında, Sarızade konağını satın almış ve bir müddet müridlerine burada sohbetle bulunmuştur. Bir kaç yıl sonra İstanbul'a dönmüş fakat zaman zaman Bursa'ya gelmiş, 1216/1801 yılında dördüncü defa Bursa'ya gelişinde de Veled-i Habib mescidine minber yaptırarak camiye dönüştürmüş, bir kütüphane kurmuş,⁶⁴ hemen yanındaki Hacı Abdullah Ağa konağını satın almış ve ek binalar ilave ederek Nakşibendî dergâhı hâline getirmiştir. 1219/1804 yılında İstanbul'a dönerek Ayazağa Sarayı'na yerleşmiş. Bu dönemde şöhreti günden güne artmakla birlikte 1222/1807'de Sultan III. Selim tahttan indirilince, siyasi karışıklıkların da tesiriyle yine Bursa'ya dönmüştür. 1228/1813 yılında vefat etmiş ve tekke civarında yaptırılan türbeye defnedilmiştir.⁶⁵

Yadigâr-ı Şemsî'de Mehmed Emin Efendi'nin *Mergübü's-Sâlikîn* isimli bir eserinin olduğundan bahsedilmekte ise de bu eser, halifelerinden Ahmed Gazzî Dergâhı şeyhi Abdüllatif Efendi (ö. 1247/1831)⁶⁶ tarafından kaleme alınan sohbetlerdir.⁶⁷

Eser yazmaktan ziyade mürid yetiştirmeye zamanını ayıran Şeyh Mehmed Emin'in önde gelen halifeleri arasında, Eşrefzâde Dergâhı şeyhi Necmeddîn Efendi (ö. 1261/1845), Emir Sultan Dergâhı şeyhi Hacı Ahmed Efendi (ö. 1261/1845), Münzevî Dergâhı şeyhi Hafız Emin Efendi (ö. 1239/1823), Üsküdar Selimiye Dergâhı

⁶³ Kulekapısı Mevlevîhanesi şeyhi Osman Nâyî Dede'ye bağlı olan Ağâh Efendi, Nakşibendiyye icâzetini, XVIII. asrın önde gelen Nakşî dergâhlarından Neccarzade Tekkesi şeyhi Mustafa Rıza Efendi'den (ö. 1184/1770) almıştır. Adı geçen tekkedeki şeyhler için bkz., Zakir Şükrî Efendi, *Die Istanbuler Derwishchkonvente und ihre Scheiche*, ed. Klaus Kreiser (Freiburg im Breisgau, 1980).

⁶⁴ Tekkelerin kapatılmasından sonra kütüphanedeki 250 adet Arapça ve Farsça, 210 adet Türkçe kitap, BEEK'ne nakledilmiştir.

⁶⁵ Gazzîzâde Şeyh Abdüllatif, *Ravzatü'l-Müflihîn*, BEEK, Orhan, no. 1041, s. 22; *Yadigâr-ı Şemsî*, s. 219-231; Kara, a.g.e., s. 223-224.

⁶⁶ Gazzîzâde lakabıyla tanınan Abdüllatif Efendi, görev yaptığı Ahmed Gazzî Dergâhı'nda Halevtî-Mısırî usulü zikrin yanısıra Hatm-i Hâcegân da icra ettiği kaydedilmiştir. Bkz., *Yadigâr-ı Şemsî*, s. 214.

⁶⁷ Bkz., *Yadigâr-ı Şemsî*, s. 226. Öte yandan Abdüllatif Efendi bu eseri kendisinin yazdığını *Ravzatü'l-Müflihîn*'de (s. 23) belirtmektedir.

şeyhi Ali Behçet Efendi (ö. 1238/1822) ve Mesnevîhân Hoca Hüsam Efendi (ö. 1280/1863) bulunmaktadır.⁶⁸

Emîniyye Dergâhı'na Şeyh Mehmed Emin'den sonra oğlu Ubeydullâh Efendi cânîşin olmuşsa da beş ay sonra İstanbul'da taundan vefat etmiş, Galata Mevlevihanesi hazîresinde Abdülganî Ağa'nın yanına gömülmüştür.⁶⁹ Ubeydullah Efendi'nin vefatından sonra meşihat, yeğeni Emin Efendi'ye tevdi edilmiş, fakat yaşının küçüklüğü nedeniyle yerine Keşfi Efendi şeyh olmuştur. Kırimlı olan Keşfi Efendi, memleketinde ilk tahsilini yaptıktan sonra İstanbul'a gelmiştir. Şeyh Mehmed Emin'e intisab ederek 25 yıl hizmetinde bulunmuş ve irşâd için icazet almıştır. Emîniyye Dergâhı'nda 8 sene vekâleten şeyhlik yapan Keşfi Efendi 1234/1818'de vefatı üzerine tekkenin hazîresine defnedilmiştir. Pek çok kitabını Ulucami Kütüphanesine vakfettiği kaydedilmektedir.⁷⁰

Keşfi Efendi'nin vefatının ardından Emin Efendi tekkeye asaleten şeyh olmuş ve yaklaşık otuz sene irşad faaliyetlerini sürdürmüştür. 1836'da İstanbul'da sūr-i hümayuna davet edilmiş ve Sultan II Mahmut'un iltifatına mazhar olmuştur. 1841'de 42 yaşında vefat eden Emin Efendi, Emir Sultan mezarlığına defnedilmiştir.⁷¹ Kendisinden sonra oğlu Ahmed Bahaeddin tekkede şeyh olmuş, 1293/1876 yılında toplanan Meclis-i Mebusan'da Reis Vekillîğine seçilmiş ve 1313/1895'de vefat etmiştir.⁷² 1848 yılında tekke, ibadet-hane ve kütüphanesiyle birlikte Sultan Abdülmecid tarafından tamir ettirilmiştir.⁷³

Ahmed Bahâeddîn Efendi'den sonra yerine kardeşi Mehmed Agah Efendi geçmiş ve 1334/1915'deki vefatına kadar irşad faaliyetlerini sürdürmüştür.⁷⁴ Dergâhın son postnişini ise Reşad Efendizâde Rauf Bey'dir.⁷⁵

IX. Nakşibendî-i Cedîd Dergâhı

Cizyedârzâde Hacı Hüseyin Ağa (ö. 1202/1784) tarafından kurulan ve *Cizyedârzâde Zaviyesi* olarak da tanınan dergâhın bilinen ilk şeyhi Küstahîzâde Efendi'dir. Kaynaklarda hakkında bilgi

⁶⁸ *Yadigâr-ı Şemsî*, s. 226-227.

⁶⁹ A.g.e., s. 231; *BK.*, IV, s. 279.

⁷⁰ *Yadigâr-ı Şemsî*, s. 231-232; *BK.*, III, s. 117.

⁷¹ *Yadigâr-ı Şemsî*, s. 232; *BK.*, II, s. 19.

⁷² *Yadigâr-ı Şemsî*, s. 233; *BK.*, I, s. 222.

⁷³ *BK.*, II, s. 19.

⁷⁴ *Yadigâr-ı Şemsî*, s. 235-236; *BK.*, I, s. 54.

⁷⁵ Kara, a.g.m., s. 114. Ayrıca bkz., Demirağ, Banu, *Manolya Ağacının Kökleri-Dün Bursa*, İstanbul 2000.

verilmeyen şeyhin 1171/1757 tarihinde yerini Şeyh Mahmud Dağıstani'ye bıraktığı belirtilmektedir. İstanbul'da Şeyh Murad Nakşibendî Dergâhı şeyhi Ali Efendi'ye⁷⁶ intisap edip hilâfet alan Mahmud Efendi, 1190/1776'da vefat ederek Pınarbaşı'nda Mevlevihane karşısına defnedilmiştir.⁷⁷

Şeyh Mahmud Efendi'nin oğlu Murad Efendi küçük olduğu için tekke, on dört yıl vekâleten, sonradan Münzevî Dergâhı postnişini olacak olan Şeyh Ahmed Efendi tarafından idare edilmiştir. Murad Efendi 1269/1853'te vefat edip tekke civarındaki mektep sahasına defnedilmiştir. Dergâh şeyhliğini, vefatından önce büyük oğlu İbrahim Rıfki Efendi'ye bırakmıştır.

Aynı zamanda Üftâde Camii'nin imamı olan İbrahim Rıfki Efendi zamanında tekke büyük oranda medreseye dönüşmüştür.⁷⁸ Yine Şeyh İbrahim Rıfki tarafından tekkede büyük bir kütüphane oluşturulduğu kaydedilmektedir.⁷⁹ 1316/1898'de vefat eden şeyh, Üftâde Camii civarına defnedilmiştir.

Altıncı postnişin Abdurrahman Kırımı Bursa'da medrese tahsilini tamamladıktan sonra söz konusu dergâha şeyh tayin edilmiştir. 1325/1907'de Eskişehir'de vefat eden Şeyh Abdurrahman'dan sonra meşihat, oğlu Abdullah Efendi'ye kalmışsa da yaşı küçük olduğu için yerine 2 Cemâziyelevvel 1332/29 Mart 1914 tarihinde aynı zamanda tekkede müderris olan Hafız Ahmed Efendi vekaleten tayin edilmiştir.⁸⁰ Tekkelerin kapatılmasından sonra boş kalan dergâh zamanla yıkılmış ve geriye sadece boş arsası kalmıştır.⁸¹

⁷⁶ Eyüp'teki adı geçen tekkenin şeyhleri arasında Kilisli Ali Efendi (ö. 1147/1734) ve Sırrî Ali Efendi (ö. 1169/1755) olmak üzere iki tane Ali isminde şeyh vardır. Dağıstani Mahmud'un tekkeye şeyh olduğu tarih göz önünde bulundurulursa, söz konusu iki şeyhten de icâzet alması tarihen mümkün görünmemektedir. *Yadigâr-ı Şemsî*'de verilen isim veya tarih konusunda yanlışlık olmalıdır.

⁷⁷ *Gülizâr-ı Sülehâ*, vr. 126b; *Yadigâr-ı Şemsî*, s. 307; *BK.*, III, s. 141, 193.

⁷⁸ Tekkenin zamanla medreseye dönüşmesinin temel sebeplerinden birisi, dergâh vakfiyesinde tekkede şeyh olacak kişinin aynı zamanda ders okutabilecek düzeyde müderris olmasının şart koşulması olabilir.

⁷⁹ Tekke boş kalınca kütüphanesindeki kitaplar önce Orhan Camii'nin kütüphanesine sonrada Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesine nakledilmiştir. Bkz., *BK.*, I, s. 324.

⁸⁰ *Yadigâr-ı Şemsî*, s. 308-309.

⁸¹ *BK.*, I, s. 324.

X. Münzevî Dergâhı

Dergâhın kurucusu Abdullah Efendi, Karaman'ın Irhal köyünde doğmuştur. Asıl adı Hacı Abdullah Nasuriddin'dir. Kayseri ve Ankara'da medrese eğitimini tamamlamış, Bursa'ya gelmeden önce de kaynakların ismini belirtmediği bir şeyhten Nakşibendî hilâfeti almıştır. Bursa'ya geldiğinde Boyacılar Camii yakınında bir ev kiralarak uzlete çekilmiş, bundan dolayı kendisine *Münzevî* denilmiştir.

Sarı Abdullah Mahallesi'nde tekke ve bir cami inşa ederek hayatta olduğu müddetçe meşihati kendisine verilmesi şartıyla vakfetmiştir.⁸² Burada tarikat faaliyetlerini sürdüren Abdullah Efendi 1210/1785'te vefat etmiş ve tekkesi hazîresine defnedilmiştir. Kaynaklarda bazı eserlerinin olduğu belirtilmekte ise de eser ismi verilmemektedir. Şeyhin vefatından bir yıl önce tekkenin, muhiblerinden Sadrazam Mehmed İzzet Paşa tarafından tamir ettirildiği kaydedilmektedir.⁸³

Abdullah Efendi'nin tekkedeki hizmetlerinin dışında dikkat çeken diğer bir yönü, belli bir geliri olmadığı halde pek çok hayır ve hasenatta bulunmasıdır. Gökdere üzerindeki selden yıkılan Meydancık ve Soğucakpınar köprülerini yeniden yaptırması, 1203/1788 tarihindeki Nemçe savaşına masraflarını kendisinin karşıladığı bir grup asker göndermesi bu yönünün en güzel örneklerindedir.

Öte yandan onun vakfettikleri arasında en önemlisi hiç şüphesiz Ulucami'de kurduğu kütüphanedir. Münzevî Abdullah Efendi, Ulucami Kütüphanesini kurarken kendi kitaplarından başka yakınlarının ve müntesiplerinin kitaplarını da toplamaya çalışmış, örneğin halifelerinden Hoca Osman Efendi'nin (ö.1211/1796) kitaplarını Ulucami Kütüphanesine vakfetmesini sağlamıştır.⁸⁴ *Yadigâr-ı Şemsî'de* anlatılan olay kısaca şöyle cereyan etmiştir: "Yenişehir'de müderris olan Osman Efendi, Şeyhe bir mektup yazıp ilimle meşgul olmak gibi hayırlı bir iş dururken uzlette ne bulduğunu sorar. Şeyh mektubu getiren kişiye önceden hazırladığı mektubu vererek gönderir. Bu mektupta Osman Efendi'ye bir hafta ömrü

⁸² BK., I, s. 25.

⁸³ *Ravzatü'l-Müflihîn*, s. 11; *Yadigâr-ı Şemsî*, s. 525-531; *Bursa Kütüğü*'nde (I, s. 25) şeyhin vefat tarihi 1212/olarak verilmektedir.

⁸⁴ Ulucami Kütüphanesi'nde bulunan dini ilimlerin yanısıra lügat, tarih, matematik ve tıpla ilgili pek çok eser daha sonraları, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi'ne nakledilmiştir. Ulucami Kütüphanesi'nde kayıtlı olan kitapların listesi için bkz., BEEK, Genel, no. 5277; 5280. Ayrıca bkz., Demir, Şule, *Abdullah Münzevî ve Ulucami Kütüphanesi*, U.Ü.S.B.E., 1999, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

kaldığını önce kendisine rabita etmesini sonra kitaplarının kendisine verilmesini vasiyet etmesini ister. Bir hafta sonra vefat edince, Yenişehir'e giden Şeyh kitapları da alarak Bursa'ya döner."⁸⁵

Münzevî Abdullah Efendi'nin yerine geçen halifesi Abdullah Efendi şeyhlik görevini 10 yıl sürdürmüş, 1220/1805'de vefat ederek tekkenin hazîresine defnedilmiştir.

Abdullah Efendi'den sonra dergâha Ahmed Göynüki cânîşin olmuştur. Medrese tahsilini İzmir'de tamamladıktan sonra Bursa'ya gelen Şeyh Ahmed, Nakşibendî şeyhi Mehmed Emin Efendi'ye intisab ederek icâzet almıştır. Cizyedârzâde Dergâhı şeyhi Mahmud Efendi'nin vefatı üzerine 14 yıl vekâleten meşihat görevini sürdürmüştür. Vekâleti sona erdikten sonra geçimini temin için Kapalıçarşı'da bezzazlık (kumaş satıcılığı) yaparken Bursa Mahkemesince yapılan imtihanda başarılı olunca Münzevî Dergâhı'na tayin edilmiştir. 1225/1810 yılında vefat eden şeyh dergâhın hazîresine defnedilmiştir.⁸⁶

Şeyhin ölümüyle tekkenin idaresi iki oğluna kalmış fakat onlar haklarını ilmine saygı duydukları Borlu Hafız Emin Efendi'ye bırakmışlardır. İlim tahsili için Bursa'ya gelen Hafız Emin, geçimini temin için bir süre Kapalıçarşı'da macun satmış, bundan dolayı *Macunî* lakabıyla anılmıştır. Emîniyye Dergâhı Şeyhi Mehmed Emin Efendi'ye intisab edip hilâfet almış ve işaret edilen sebepten dolayı Münzevî Dergâhına cânîşin olmuştur. *Bâni-i sâni* (kurucu ikinci şeyh) sayılacak kadar tekkeye hizmette bulunan Şeyh Efendi, 1239/1823'te vefat etmiş ve dergâhın hazîresine defnedilmiştir.

Hafız Emin Efendi'nin vasiyetiyle tekkeye dördüncü postnişin olan Şeyh Mehmed Sadık, Bursa'nın önde gelen kırâat alimlerinden ve güzel Kur'ân okuyanlarından. Döneminde dergâhın içini yeniden inşa etmiş, dışını da tamir ettirmiştir. Tekke'de tasavvufî terbiyenin yanı sıra kırâat dersleri de veren şeyh 1262/1846'da vefat edince dergâhın hazîresine defnedilmiştir.

Şeyhin vefatından sonra vasiyetiyle yerine damadı Ahmed Ferid Efendi geçmiştir. Hac için gittiği Hicaz'da Şeyh Mehmed Can Efendi'den icâzet alan Ahmed Ferid Efendi, tekkede 22 yıl görev yaptıktan sonra 1284/1867 de vefat edip dergâhın hazîresine defnedilmiştir.

Dergâhtaki son şeyh Mehmed Vahyi Efendi Bursa'da doğmuş, ilk tahsilini Konyalı Hasan Efendi ve Dağistanlı Hacı Tahir Efendi'den yapmış, babası Ahmed Ferid Efendi'nin vefatından sonra, dergâha şeyh olmuştur. Ancak Mustafa Vahyi Efendi, postnişin olduğu sırada

⁸⁵ *Yadigâr-ı Şemsî*, s. 528-529.

⁸⁶ A.g.e., s. 531-533; BK., I, s. 89.

tekkenin yarısından fazlası yeni açılacak olan yol için yıkılmış, geri kalanı da yanmış olduğu için bir müddet mahkemelerde azalık sonra da, Evkâf-ı Nukûd-ı Mevkûfe ve Maârif Meclislerinde reislik yapmıştır. 1316/1898 yılında Emir Sultan şeyhi Mehmed Emin Efendi'nin vefatıyla boşalan Meclis-i Meşâyih reisliğine tayin edilmiştir. Bursa'nın son Meclis-i Meşâyih reisi olan Şeyh, 1334/1916 yılında vefat etmiş ve Emir Sultan camiinin sağ tarafında meşâyih kabirlerinin bulunduğu yere defnedilmiştir.

Münzevî Dergâhı, tekkelerin kapatılıp, tarikatların yasaklandığı tarihte genişletilecek olan yol için tamamen yıkılmıştır.⁸⁷

XI. Ahmed Baba Efendi Dergâhı

Dergâhın kurucu şeyhi Pars Bey diye meşhur Bedreddin b. Abdullah⁸⁸ sülalesinden Ahmed Baba Efendi'dir. 1204/1789 da Gemlik'in Umurbey köyünde doğan Ahmed Efendi medrese eğitiminden sonra Bursa'ya gelerek Emîniyye Dergâhı şeyhi Mehmed Emin Efendi'nin halifelerinden Ali Behçet Efendi'den Nakşibendiyye, Şeyh Yasin ed-Dağistânî'den⁸⁹ Kadiriyye, Sühreverdiyye ve Çeştiyye tarikatı icazeti almıştır. 1250/1834'de hacca gitmiş, orada Abdullah ed-Dehlevî'nin halifesi Şeyh Mehmed Can Efendi'nin yanında Nakşî icâzetini yenileyerek Bursa'ya dönmüştür.

Kardeşinin ölümü üzerine Bedreddin Pars Bey Tekkesi'nin⁹⁰ şeyhliği kendisine intikal etmişse de Şehreküstü'nde 1216/1801 yılındaki büyük yangında harap olan tekkeyi inşa etmek yerine, mühibbânından Bursa Valisi Hasib Paşa'nın da yardımıyla Karaşeyh Mahallesinde kendi ismiyle anılan tekkeyi kurmuştur. Tarikat

⁸⁷ *Yadigâr-ı Şemsî*, s. 533-539; ; Kara, a.g.e., s. 231.

⁸⁸ Pars Bey diye meşhur olan Bedreddin b. Abdullah, II. Murat döneminde yaşamış gazilerdendir. Kendisine temlik edilen Gemlik'in Umurbey köyünü 849/1445 tarihli vakıfnâme ile hayrâtına meşrut etmiştir.

⁸⁹ Bu zât, Nakşibendiyye'den Turhal Şeyhi adıyla bilinen Şeyh Mustafa'nın (ö. 1205/1790) halifelerinden Abdülbaki el-Kırımı, el-Amasyavi'nin (ö. 1238/1822) halifesidir.

⁹⁰ Pars Bey Tekkesi olarak bilinen bu tekke ve yanındaki cami -günümüzdeki Şehreküstü cami- 1216/1801'deki büyük yangında yanmış, cami yeniden yaptırıldığı halde tekke inşa ettirilememiştir. Pars Bey vefat edince caminin kible tarafına defnedilmiştir. 1894'te cami ve türbe Hacı Bedreddin Efendi tarafından tamir edilmiştir. Zamanla kabristan haline gelen kible tarafında pek çok alim, şair ve dervişin gömülü olduğu kaydedilmektedir. 1904'te yolun açılması münasebetiyle kabristanın bir kısmı yola gitmiştir. Son yıllarda cami ve türbe yeniden yaptırılmış, mezarlık ise tamamen kaldırılmıştır. Kara, a.g.e., s. 221.

hizmetlerini burada yürüten Ahmed Baba Efendi, 1261/1845'te vefat etmiş ve tekkenin hazîresine defnedilmiştir.⁹¹

Ahmed Baba Efendi'nin vefatından sonra tekkeye büyük oğlu Mehmed Said Efendi cânîşin olmuştur. Mehmed Said Efendi, babasının da şeyhi olan Mehmed Can Efendi'den icazet almış, tekke de *Gülistan*, *Hafız Divanı*, *Mesnevi* gibi kitapları okumuş ve okutmuştur. Türkçe ve Farsça şiirlerden müteşekkil bir *Divan*'ı bulunan Mehmed Said Efendi, 1287/1870'de vefat etmiş ve tekkenin hazîresine defnedilmiştir. Sürekli Nakşibendî tâciyla gezdiği kaydedilen şeyh, Bursa Valisi Hüsnü Paşa'nın rica ve ısrarıyla bir müddet şehrin İdâre Meclisi azalığını da yapmıştır.⁹²

Ağabeyinin vefatıyla tekkedeki şeyhliği üstlenen Ahmed Baba Efendi'nin küçük oğlu Mehmed Bahaeddin Efendi, Mehmed Said Efendi'den ve Mehmed Emin Efendi halifesi Mesnevihan Hoca Hüsam Efendi'den icazet almıştır. Bursalı Mehmed Tahir kendisinin bir *Divan*'ı olduğundan bahsetmektedir.⁹³

Ulucami civarında yaptırdığı dükkanları,⁹⁴ çocukların özellikle bayramlarda giyim ve harçlıkları için vakfeden Mehmed Bahaeddin Efendi, aynı zamanda tekke de bir kütüphane kurmuştur. Bu kütüphaneye ait kitaplar bu gün Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi'ndedir.⁹⁵ 1320/1902'de vefat eden Mehmed Bahaeddin Efendi tekke'nin hazîresine defnedilmiştir.⁹⁶

Dergâhın diğer bir şeyhi Mehmed Efendi'dir. Kendi döneminde tekkeyi bütünüyle yenileyen, mihrab ve minberini nakışlarla tezyin eden şeyhin, Cuma ve Pazartesi geceleri tarikat ayinini icrâ ettiği kaydedilmiştir. Bursa İdâre Meclisi azalığı ve matbaa müdürlüğü görevlerinde bulunan Şeyh Mehmed Efendi musikî ve edebiyatla ilgilenmiş ve bu konularda bazı eserler kaleme almıştır, Fakat bu kitaplara henüz ulaşamamıştır.⁹⁷

Ahmed Baba Efendi Tekkesi ilk defa 1274/1857 senesinde, Sultan Abdülmecid tarafından tamir ettirilmiştir.⁹⁸ 1329/1911 yılında ikinci defa tamir edilmişse de önündeki caddenin genişletilmesi

⁹¹ *Yadigâr-ı Şemsî*, s. 237-239.

⁹² A.g.e., s. 239-244.

⁹³ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, II, s. 395.

⁹⁴ Bu dükkanlar 1911 yılında yanmış ve bir daha yapılamamıştır. *BK*, I, s. 222.

⁹⁵ BEEK'de kayıtlı 160 adet Arapça ve Farsça, 160 adet de Türkçe eser bu Tekke'den intikal etmiştir. Bkz., Kara, a.g.e, s. 222.

⁹⁶ *Yadigâr-ı Şemsî*, s. 244-247.

⁹⁷ A.g.e., s. 247-248.

⁹⁸ *BK*, I, s. 215.

nedeniyle yıkılmış, haziresindeki mezarlar da arka tarafa alınmıştır. Bu gün ise tekkeden geriye sadece Vakıflar Bankası merkez şubesi aralığındaki caddeye verilen “Pars Sokağı” ismi hatıra olarak kalmıştır.⁹⁹

XII. Hamîdiyye Dergâhı

Bursa'daki son dönem Nakşibendiyye tekkelerinden olan Hamîdiyye Dergâhı'nın kurucusu Ahmed Hüsameddin Efendi, 1264/1847'de Dağıstan'ın Rükûkâl köyünde doğmuştur. Babası, Nakşibendî-Müceddî şeyhlerinden Seyyid Mehmed Said er-Rükûkâlî'dir. Babasından ve Medine'de bulunan Şeyh Halil Hamdi eş-Şîrvânî'den hilâfet almıştır. Uluborlu, Sivrihisar gibi Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde tarikat faaliyetinden sonra 1306/1889'da Bursa'ya yerleşmiştir. Maksem semtinde yaptırdığı tekke ve medresede ilim ve irşâd hizmetlerini sürdüren Ahmed Hüsameddin kısa zamanda Balıkesir ve Bandırma civarına halifelerini göndermiştir.

Mürîd ve muhibbânının çokluğu üzerine hakkında çıkarılan bir takım söylentiler yüzünden II. Abdülhamid'in emriyle Trablusgarb'a sürgüne gönderilmiştir. II. Meşrûtiyetin ilanından sonra Trablusgarb Valisi Recep Paşa ile birlikte İstanbul'a dönmüş, ardından Bursa'ya giderek harab olan tekke ve medresesini onarmıştır. Ertesi yıl tekrar İstanbul'a giderek Çapa semtinde satın aldığı konağa yerleşmiştir. 1918'deki Fatih yangınında evi ve pek çok eseri yanan şeyhin kitaplarından bazıları günümüze kadar ulaşmıştır.¹⁰⁰ 1343/1925'te İstanbul'da vefat eden Hüsameddin er-Rükûkâlî, Edirnekapı mezarlığına defnedilmiştir.¹⁰¹

XIII. Diğer Nakşî Tekkeler ve Dervişler

Öte yandan yukarıda zikredilen tekkelerde olduğu gibi kuruluşundan yıkılışına veya kapanışına kadar Nakşibendiyye tarikatına ait olan dergâhların yanı sıra kuruluş itibarıyla başka tarikatlara ait olup, sonradan Nakşî tekkesi halini gelmiş veya bunun tersi, baştan Nakşî iken sonradan başka tarikatlara geçmiş dergâhlar da bulunmaktadır. Örneğin Abdal Mehmed Zaviyesi'nin tasarrufunu elinde bulunduranlar görevlerinin ehli olmadıklarından zaviye bu kişilerden alınarak 1006/1598 tarihli bir fermanla Nakşî

⁹⁹ Kara, a.g.e., s. 223.

¹⁰⁰ *Yadigâr-ı Şemsî*, s. 344-347; Alptekin, Turan, “Ahmed Hüsameddin”, *DİA*, II, s. 90-91. Eserleri hakkında geniş bilgi için ayrıca bkz., Alptekin, a.g.m.

¹⁰¹ Mezarı 1971'de çevre yolu inşaatı sırasında Silivrikapı Kozlu Mezarlığı'ndaki aile kabristanına nakledilmiştir. Alptekin, a.g.m.

Şeyh Hasan Efendi'nin tasarrufuna verilmiş,¹⁰² onun vefatıyla 1007/1599 yılında yine Nakşî olan Mehmed Dede tekkede cânîşin olmuştur.¹⁰³ 1013/1604 tarihinden itibaren Sümbüliyye tarikatından Kaba Mustafa şeyh olmuş,¹⁰⁴ 1279/1862 tarihinde ise Şeyh Mehmed b. Hüseyin'le birlikte Kadiriyye'nin Eşrefiyye koluna geçmiştir. Bu şeyhin vefatıyla zaviye metruk kalmıştır.¹⁰⁵ Günümüzde ise cami ve Abdal Mahmed'in türbesi mevcuttur.

Önceleri Semerkandiyye tarikatına ait olan Başçı İbrahim Tekkesi'nin meşihati, dördüncü şeyhi Nakşî Süleyman Efendi'den (ö. 1183/ 1761)¹⁰⁶ sonra Nakşibendiyye tarikatına geçmiştir. Tekkede sırasıyla şeyh olan Nakşî şeyhleri şunlardır: Şeyh Mehmed (ö. 230/1816), Şeyh Salih b. Yusuf (ö. 1242/1826),¹⁰⁷ Şeyh İzzet b. Salih (ö.1283/1866), Şeyh Rifat b. Salih (ö.1286/1869). Şeyh Rifat'ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu Salih'in küçük olması nedeniyle dergâh 1285/1869 senesinde medreseye dönüştürülmüştür. 1312/1894 yılında söz konusu medresenin müderrislik ve şeyhliğini üstlenen Şeyh Salih b. Rifat her Pazar gecesi burada usûl-i Nakşî zikri icrâ etmiştir.¹⁰⁸

Kuruluşu itibariyle Kübreviyye tarikatının temsilcisi konumunda olan Emir Sultan Dergâhı'nın meşihat makâmı, XVII. yüzyılın son çeyreğinde Celvetî şeyhlerine geçmiş ve yaklaşık bir yüzyıl bu şeyhlerin denetiminde kalmıştır. On sekizinci şeyh Tayyib Efendi'nin (ö. 1223/1808) genç yaşta şehid edilmesi üzerine meşihati Nakşî şeyhi Yağcızâde Ahmed Efendi üstlenmiştir. "Yağcızâde" nisbesiyle tanınan Ahmed Efendi, Emîniyye Dergâhı'nın kurucusu Şeyh Mehmed Emin Efendi'ye intisâb ederek Nakşibendiyye tarikatından icâzet almıştır. Söz konusu dergâhtaki görevine 10 Ramazan 1262/1 Eylül 1846 tarihindeki vefatına kadar devam etmiştir. Kabri Emîr Sultan Camii'nin sağ tarafındaki meşâyih mezarlığındadır (85 nolu kabir).

¹⁰² BK., III, s. 216.

¹⁰³ BŞS, B 17, vr. 67b.

¹⁰⁴ *Ravza-i Evliyâ*, s. 225.

¹⁰⁵ *Yadigâr-ı Şemsî*, s. 269.

¹⁰⁶ Nakşî icâzetini Nakşibend-i Atik Dergâhı şeyhi Mehmed b. Abdullah Efendi'den almıştır. Bkz., *Gülizâr-ı Sülehâ*, vr. 124b; *Yadigâr-ı Şemsî*, s. 287.

¹⁰⁷ Tüccâr bir aileden gelen Salih Efendi'nin gençliğini ilim tahsili yerine hevâ ve hevesinin peşinde koşmakla geçirdiği kaydedilmektedir. Daha sonra Şeyh Emin Efendi'ye intisâb ederek icâzet almış ve Başçı İbrahim Tekkesi şeyhi Mehmed Efendi'ye damat olmuştur. Kayın pederinin vefatıyla tekkeye şeyh olan Salih Efendi'nin kendi döneminde ilahi ve mevlid okumasıyla meşhur olduğu rivayet edilmektedir. A.g.e., s. 287-288.

¹⁰⁸ *Gülizâr-ı Sülehâ*, vr. 124b; *Yadigâr-ı Şemsî*, s. 287-289.

Yağcızâde Ahmed Efendi'nin vefatından sonra meşihat makâmına Şeyh Mehmed Reşid Efendi'nin soyundan Tâhir Efendi oturmuştur. 1262/1845 tarihinde Mesnevihân Hâce Hüsâm Efendi'den icâzet alan Tâhir Efendi, reisül-meşâyih Eşrefzâde Safiyyüddin Efendi'nin vefatı üzerine Bursa Meclis-i Meşâyihî'na reis tayin olmuştur. İlm-i zâhirde yed-i tülâ sahibi olduğu nakledilen Tâhir Efendi 11 Ramazan 1297 / 17 Ağustos 1880 tarihinde vefat etmiş ve diğer meşâyihın bulunduğu hazîreye defnolunmuştur. Tâhir Efendi'den sonra postnişin olan Mehmed Emin Efendi hakkında kaynaklarda yeterince bilgi bulunmamaktadır.¹⁰⁹

Mehmed Emin Efendi'den sonra yerine Şeyh Hacı Emin Efendi geçmiştir. Emir Sultan Camii imam hatibi olan Hacı Emin Efendi, Nakşibendiyye meşâyihından Hacı İsmail Efendi'den istifade etmiş olmakla birlikte icâzetini hac için gittiği Mekke'de Şeyh Mehmed Can Efendi'den almıştır. Emir Sultan Dergâhı postnişini olduktan sonra dergâhın tamir işlerinin yanı sıra bir de kütüphane kurulmasına önayak olmuştur. Mehmed Şemseddin Efendi bizzat tanıdığı şeyhi şöyle tanımlamaktadır: “Merhûm meclis-ârâ, nazik-edâ, şahsa göre muamele ile küçük-büyük herkesi hoşnut ider, nezâketi sever, temiz ve muntazam giyinir, mütevazı ve halim bir zât idi.” 28 Rebîulevvel 1316/16 Ağustos 1898 tarihinde vefat etmiştir. Kabri Emir Sultan'daki meşâyih mezarlığındadır (89 nolu taş). Vefatından sonra Saîd Efendi postnişin olmuştur.

1237/1821 tarihinde dünyaya gelen Saîd Efendi Şeyh Tâhir Efendi'nin soyundandır. Nakşibendi şeyhi Hacı İsmail Efendi'den ilim tahsil etmiş, İstanbul Neccârzâde Dergâh'ı şeyhi Rızâ Efendi'den ise icâzet alarak halifesi olmuştur. Hacı Emin Efendi'nin akrabası olan Saîd Efendi şeyhin vefatından sonra yerine geçmiştir. 18 Rebîulâhîr 1328 / 30 Mart 1910 tarihinde dergâhta tarikatın ayinini icrâ ederken vefat etmiş ve diğer meşâyihın yanına defnolunmuştur. İlim ve fazlının yanı sıra birçok hikâye bildiği ve sohbeti esnasında bunları anlatmaktan hoşlandığı nakledilmektedir.¹¹⁰

Saîd efendinin ardından şeyhlik makâmına Mehmed Râgıb Efendi geçmiştir. Cemâziyelevvel 1278/ Kasım 1861 yılında doğan Mehmed Râgıb Efendi, Şeyh Tâhir'in kızı Dervişe Hanım'ın oğludur. Neccârzâde Dergâhı şeyhi Rıza Efendi'ye intisap ederek 26 Safer 1330 / 15 Şubat 1912 tarihinde icâzet almıştır. Dayısı Saîd Efendi'nin vefatından sonra dergâhın yönetimini üstlenmek isteyenlere karşı uzun mücadelelerden sonra “evlâda meşrûtiyyetini tahakkuk” ettirmek suretiyle 20 Zilhicce 1330 / 30 Kasım 1912

¹⁰⁹ *Yâdigâr-ı Şemsî*, s. 53.

¹¹⁰ A.g.e., s. 55.

tarihinde meşihat makâmına oturmaya muvaffak olmuştur.¹¹¹ 1340/1921 tarihinde vefat eden Râgıb Efendi'den sonra yerine vekâleten Hasan Efendi (ö. 1365/1945), tekkelerin kapatılmasından hemen önce de Hüsâmeddin Fındıkoğlu (ö. 1988) atanmıştır.¹¹²

Hindiler Kalenderhâne'si son şeyhi Abdullah Efendi¹¹³ ve Mîr-i Büdelâ Dergâhı'nın son şeyhi Osman Necmeddin Nakşibendî'dir. Hasköy kasabasında doğan Osman Necmeddin İstanbul'a gelerek medrese eğitimini tamamlamış ve ardından Fatih-Çarşamba'da Nakşibendî-Halidî şeyhlerinden İsmet Efendi'ye (ö. 1289/1872)¹¹⁴ intisap etmiştir. Otuz sene kadar şeyhine hizmet ettikten sonra hilafet alarak Bursa'ya gelmiş ve Muradiye semtine yerleşmiştir. Bektâşî, Rifâî olmak üzere değişik tarikat şeyhlerinin görev yaptığı Mîr-i Büdelâ Dergâhı'nın boş kalması üzerine 10 Safer 1304/8 Kasım 1886 tarihinde buraya tayin edilmiştir. Tekkede Halidî usulüne göre zikir icra eden ve dergâhı yeniden inşa ederek bâni-i sâni ünvanını alan Şeyh Osman Necmeddin, yetmiş yaşında iken 1326/1908 tarihinde vefat ederek zaviyenin hazîresine defnedilmiştir. Kendisinden sonra yerine oğlu Mehmed Şemseddin Efendi geçmiştir. *Yadigâr-ı Şemsî*'nin müellifine göre, Cuma günleri Cuma namazından sonra tekkede Hatm-i Hâcegân icra olunmaktadır.¹¹⁵

Daha çok Bektaşî tekkesi olarak bilinen Ramazan Baba Dergâhı, Bektâşîliğin 1241/1826 tarihinde yasaklanmasının ardından Nakşî şeyhi Seyyid Ahmed Hikmet'e (ö. 1263/1846) verilmiştir.¹¹⁶

¹¹¹ A.g.e., s. 55.

¹¹² Kara, a.g.e., s. 265 (Ekler bölümü)

¹¹³ *Yadigâr-ı Şemsî*, s. 594. Ramazan Muslu, (Bkz., a.g.e., s. 300) *Yadigâr-ı Şemsî*'yi kaynak göstererek XVIII. asır Hindiler Kalenderhânesi şeyhlerinden Abdullah Efendi (ö. 1198/1783) ve Şeyh Ahmet Neşâti'yi (ö. 1204/1789 veya 1206/1791) Nakşî şeyhi olarak göstermişse de Nakşî olduklarına dair kesin bilgi yoktur.

¹¹⁴ Aslen Arnavut olan Mustafa İsmet Efendi Mevlana Halid'in halifelerinden Abdullah el-Mekkî el-Erzincanî'den icâzet almıştır. Mürîdleri arasında Sultan Abdülmecid'in de bulunduğu İsmet Efendi, kendi adına Fatih-Çarşamba semtinde yaptırdığı tekkesinde irşâd faaliyetlerine devam etmiştir. Tarikat adabından bahseden Risâle-i Kudsiyye adında bir eseri bulunan şeyhin vefatının ardından tekkede yerine sırasıyla Şeyh Nurullah Efendi (ö. 1311/1893), Ali Rıza Bezzâz (ö. 1330/1911), Ali Haydar Efendi (ö. 1380/1960) geçmiştir.

¹¹⁵ *Yadigâr-ı Şemsî*, 492-493.

¹¹⁶ Şeyh Ali es-Semerikândî'nin neslinden olan Ahmed Hikmet Efendi, zahiri ilimleri tahsil ettikten sonra Üsküdar'a gelerek Selimiye Dergâhı şeyhi Ali Behçet Efendi'nin yanında tasavvufi terbiyesini tamamlayarak Nakşî icâzeti

Öte yandan tekkelerde şeyhlik yapan Nakşilerden başka herhangi bir dergâhta postnişin olmamakla birlikte Bursa'nın tasavvufî hayatına katkısı olan Nakşibendî şeyhleri de olmuştur. Bunlardan bazılarının isimleri şöyledir:

1. Veli Şemseddin (ö. Yıldırım Bayezid devri): Emir Sultan Dergâhı ikinci postnişini Hâce Hasan Efendi'den (ö. 845/1441) hilâfet almıştır. Bursa'da bir mescid yaptırmış ve vefatında oraya defnedilmiştir.¹¹⁷

2. Görelî Şeyh Muslihuddin Tavil (ö. II. Bayezid devri): Abdullah İlahî ve halifesi Emir Ahmed Buhari'ye (ö. 922/1516) hizmet ederek hilâfet almıştır. İstanbul, Kastamonu ve Bursa'da pek çok mürid yetiştirerek Nakşibendiyye tarikatını başta medrese çevreleri olmak üzere, geniş bir muhite yaymaya çalışmıştır. II. Beyazid'a ithafen Arş ve Kürsî'den bahseden bir Risale yazmıştır. Vefat tarihi bilinmeyen Şeyh, Zeyniyye Zaviyesi civarına defnolunmuştur.¹¹⁸

3. Ulvî Müderris Bursevî (ö. Yavuz Sultan Selim devri): Bursalı Ulvî'nin kaynaklarda ismi kaydedilmemiş, sadece "Yegânoğlu Ulvî" diye meşhur olduğu belirtilmiştir. Devrinin müderrislerinden olduğu kaydedilen Ulvî'nin aynı zamanda şair olduğu da nakledilmektedir. Bursa'da müderrislik yaparken Nakşibendiyye tarikatına girmiş ve müderrislikten emekli olmuştur.¹¹⁹

4. Hızır Bey b. Müftü Ahmet Paşa (öl. 924/1518): Müftü Ahmet Paşa'nın oğlu olduğu belirtilen Hızır Bey'in Bursa Kaplıca müderrisliği yaptığı ve "Hızırî" mahlasıyla şiirleri bulunduğu kaydedilmiştir. Nakşibendiyye icâzetini Emir Ahmed Buhari'den almıştır. Kaynaklarda Zeyniler kabristanında bulunduğu bildirilen mezarının hecâ taşında Zeyniyye ve Nakşibendiyye silsilesinin yazılı

almıştır. Şeyhinin vefatı sebebiyle Bursa'ya gelen Hikmet Efendi önceleri Ulucami'de tadrîsle meşgul olmuş, Bektâşiliğin kaldırılması üzerine Ramazan Baba dergâhının o dönemdeki şeyhi Halim Dede'nin yerine Nakşî şeyhi olarak atanmıştır. *Yadigâr-ı Şemsî*, 358-360.

¹¹⁷ Taşköprizâde, *eş-Şekâik*, s. 115; *Ravza-i Evliyâ*, s. 266-267; *Zübdetü'l-Vekâyi'*, s. 167.

¹¹⁸ Taşköprizâde, İsmüddin Ahmed, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, (nşr., Ahmed Suphi Furat), İstanbul 1985, s. 363; *Ravza-i Evliyâ*, s. 121; *Güldeste*, s. 180; *Zübdetü'l-Vekâyi'*, s. 166-167. Baldırzâde, *Vefeyâtnâme*, s. 120-121; Mecdî, *Hadâiku's-Şekâik*, c. I, s. 366-367.

¹¹⁹ Öngören, Reşat, *Osmanlılarda Tasavvuf*, İstanbul 2000, s. 150-151.

olması onun Nakşiliğinin yanı sıra Zeynî olduğunu da göstermektedir.¹²⁰

5. Şeyh Şemseddin (ö. 968/1560): Kütahyalıdır. Emir Ahmed Buhari'ye intisab etmiş ve icazet aldıktan sonra Bursa'ya yerleşmiştir. Halktan uzak bir hayat yaşamayı seçtiği ve devamlı istiğrak halinde ibadetle meşgul olduğu için "Mütevekkil Şems" diye meşhur olmuştur. Rivayete göre Kanunî Sultan Süleyman nikris¹²¹ hastalığına yakalandığında sancıları şiddetlenince şeyhi saraya davet eder ve kendisine okumasını isterdi.¹²²

6. Enverî Dede (ö. 953/1546): Bursalı olduğu bildirilen Şeyh Enverî medrese tahsilini tamamladıktan sonra tasavvuf yoluna girerek Nakşibendiyye'den icazet almıştır. Ancak Hangi şeyhten icâzet aldığı belirtilmemektedir. Seyyid Gazi zâviyesinde bir müddet irşâdla meşgul olduktan sonra Orhan Gâzî hangâhında vefâtına değin uzlet hayatı yaşamıştır.¹²³

7. Muhyiddin Halife (ö. 1000/1592): Balıkesirli olan şeyhin Nakşibendî icazetini kimden aldığı kaydedilmemiştir. Bursa'ya gelmiş ve Muradiye Camii'ne imam olmuştur. Astroloji ilmindeki derinliğiyle meşhur olan şeyhin aynı zamanda İbnü'l Arabî'nin *Fûsûsu'l-Hikem*'inin tahkikinde mahir olduğu kaydedilmektedir.¹²⁴

8. Hacı Ahmed Efendi (ö. 1008/1599): İlim ve irfân sahibi olduğu kaydedilen Ahmed Efendi, basma ticâretiyle meşgul olduğu için "Basmacı" lakabıyla tanınmıştır. Nakkâş Ali mescidinde imam iken vefat eden Ahmed Efendi'nin Nakşî şeylerinden Abdüllatif Efendi'ye intisap ettiği belirtilmektedir.¹²⁵

9. Mehmed Halebî (ö. 1010/1601): Nakşibendî şeyhi Şâmî Efendi'den icâzet almıştır. Abdi Çelebi Mescidi'nde imamlık yaparken aynı zamanda mürid yetiştirmeye çalışmış ve vefatının ardından Yeniye kabristanına defnolunmuştur.¹²⁶

10. Çulcu Halil Efendi (ö. 1020/1602): Nakşibendiyye şeyhlerinin gözetiminde tasavvufî terbiyesini tamamladığı kaydedilen

¹²⁰ Bkz., Davudzâde, *Ricâl-i Zeyniyye'* vr. 81a-b; Balırczâde, *Vefeyâtnâme*, s. 161-162; Mecdî, *Hadâiku's-Şekâik*, c. I, s. 431; İsmail Belîğ, *Güldeste*, s. 463.

¹²¹ Nikris hastalığı: El ve ayak parmaklarında şişme ve sancı (Şemseddin Sâmi, *Kâmûs-i Türki*, İstanbul 1317, s. 1468).

¹²² Öngören, a.g.e., s. 152.

¹²³ *Güldeste*, s. 452.

¹²⁴ *Ravza-i Evliyâ*, s. 264; *Güldeste*, s. 181.

¹²⁵ *Ravza-i Evliyâ*, s. 148.

¹²⁶ A.g.e., s. 168. Çatalfırın civarında yer alan bu kabristan günümüzde tamamen yok olmuştur.

Halil Efendi, Hisar'da Yaniçoğlu Mahallesi mescidinde imam iken vefat etmiştir.¹²⁷

11. Mehmed Miskâlî (ö. 1017/1608): Nakşibendiyye'den Şeyh Şâmî Efendi'nin halifesidir. Tasavvufi faaliyetlerine vefat edinceye kadar Bursa'da devam etmiştir.¹²⁸

12. Ali Efendi (ö. 1040/1630): İlk tahsilini doğum yeri olan Bursa'da tamamlayan Ali Efendi, bir müddet Kaplıca Medrese'sinde müderrislik yapmıştır. Ancak buradaki görevini bırakarak İstanbul'a gitmiş ve Emir Buharî Zaviyesi şeyhi Şaban Efendi'nin (ö. 1002/1593)¹²⁹ gözetiminde tasavvufî terbiyesini tamamlayarak icazet almıştır. İcazetinin ardından Bursa'ya dönmüş ve Alaaddin Camii'ne imam olmuştur. Burada halkı irşâd ederken vefat etmiş ve Pınarbaşı kabristanına defnolunmuştur.¹³⁰

13. İbrahim Efendi (ö. 1060/1650): Nakşibendiyye icâzetini Urmiye şeyhi Mahmud Efendi'den almıştır. Şeyhi IV. Murad'ın emriyle Diyarbakır'da idam edilince buradan ayrılarak Bursa'ya gelmiş ve vefatına kadar tarikat faaliyetlerini burada sürdürmüştür.¹³¹

14. Karababazâde İbrahim (ö. 1135/1722): Bursa'nın Çelebiler mahallesinde doğmuştur. Mehmed Murad el-Buharî'nin (ö.1132/1720) halifelerindendir. Akaide dair risâleleri¹³² ile Nakşibendîlik¹³³ hakkında bir eseri vardır. Zeyniler Camii'nin hazîresine defnedilmiştir.¹³⁴

15. İsmail Efendi (ö. 1153/1740): Rumeli bölgesinin Uziçe kasabasında doğan İsmail Efendi ilim tahsili için önce İstanbul'a ardından da Bursa'ya gitmiştir. Tarikat icazetini Mehmed Murad el-Buharî'den almıştır. Yıldırım Camii'nde imamlık görevini sürdürürken vefat etmiş ve Deveciler mezarlığına defnolunmuştur.¹³⁵

¹²⁷ *Ravza-i Evliyâ*, s. 162; *Güldeste*, s. 167-168.

¹²⁸ *Ravza-i Evliyâ*, 248-250; *Güldeste*, s. 168-169.

¹²⁹ Hekim Çelebi'den hilafet alan Şaban Efendi aynı zamanda Halvetî şeyhidir. Emir Buharî Tekkesi'ne Kavaklızâde Şeyh Mehmed'in vefatından sonra şeyh olmuştur. Bkz., Şeyhi Mehmed Efendi, *Vekâyiü'l-Fuzalâ*, (nşr. A. Özcan), İstanbul 1989, s. 49; Mehmed Süreyya, *Sicilli-i Osmanî*, İstanbul 1308-1315, c. V, s. 1557.

¹³⁰ *Ravza-i Evliyâ*, s. 200; *Güldeste*, s. 167

¹³¹ *Güldeste*, s. 170.

¹³² Bkz., *Risâletü'l-Vasl ve'l-Fasl*, BEEK, Haraççioğlu, nr. 779.

¹³³ Bkz., *Risâletün fi Hakki'n-Nakşibendiyye*, BEEK, Genel, nr. 2060/2.

¹³⁴ *Gülizâr-ı Sülehâ*, vr. 93a-94a; *Osmanlı Müellifleri*, I, s. 149; *BK.*, II, s. 265.

¹³⁵ *Gülizâr-ı Sülehâ*, vr. 180b.

16. Mustafa Efendi (ö. 1165/1752): Şeyh Attâr-ı Sâni olarak tanınan Mustafa Efendi 1086/1675 tarihinde Rumeli'nin Uziçe kasabasından doğmuştur. Önce İstanbul'a giderek ilim tahsil etmiş, sonra 1108/1696 yılında abisi İsmail Efendi ile birlikte Bursa'ya gitmiştir. Burada kıraat ilmi tahsili sırasında Mehmed Murad Efendi'ye intisap ederek Nakşibendiyye icâzeti almıştır. Kaygan çarşısında bir müddet attâr satımıyla meşgul olan Mustafa Efendi şeyhinin himmetiyle Hoca Tayyib Camii'ne imam olmuş ve vefâtına kadar bu hizmeti sürdürmüştür.¹³⁶

17. Soğancı Damadı Ahmed (ö. 1170/1757): Bursa'da doğan Ahmed Efendi bir süre Kestel'de Vâni Efendi medresesinde müderrislik yaptıktan sonra Mehmed Murad Efendi'ye intisap etmiştir. İcazetinin ardından Süleyman Çelebi mahallesindeki evinde irşâd faaliyetlerini vefâtına kadar sürdürmüştür. Emir Sultan mezarlığına defnolunmuştur.¹³⁷

18. Çeşmecizâde Halil (ö. 1177-78/1763-64): Bursalı olup Nakşi şeyhi Lutfullah Efendi'den hilâfet almıştır. Ulucami civarındaki evinde tarikat faaliyetlerini sürdürdüğü ve müridlerine *Muhammediye* okuttuğu kaydedilmektedir. Son derece zâhidâne bir hayat yaşayan Halil Efendi Pınarbaşı kabristanına defnolunmuştur.¹³⁸

19. Nüzhet Osman Efendi (ö. 1220/1805): Bursa şâirlerinin önde gelenlerinden olan Osman Efendi medrese tahsilini tamamladıktan sonra Nakşibendi şeyhi Mehmed Emin Kerküki'ye intisap etmiştir. Gazzizâde Abdüllatif Efendi eserinde Osman Efendi'yi şöyle tarif etmektedir: "Gâyette ehl-i hâl zü'l-cenâheyn bir zât idi. Fenâri mahallesinde saâdethâneleri güşâde süfreleri fukarâ ve zü'afâ ve âyende ve revendeye âmâde olurlar idi. Ve daima meclislerinde erbâb-ı ma'ârif ü ulemâ-i sülehâ ve dervişân hazır olurlar idi. Ve tâlibâna tederis-i ilm-i ma'ârif buyururlar idi. Ve'l-hâsıl nazîri nâ-yâb bir zât-ı kerim idi."¹³⁹

20. Bakırcı Raşid Mehmed (ö. 1231/1816): Bakırcılar Kethüdâsı Seyyid Osman Efendi'nin (ö. 1220/1805) oğludur. Bursa'da dünyaya gelmiştir. Babasından ve devrin âlimlerinden istifade etmiş, şiirde ve özellikle tarih düşürmede meşhur olmuştur. Nakşibendiyye tarikatına intisap eden Raşid Mehmed aynı zamanda

¹³⁶ A.g.e., vr. 181b.

¹³⁷ A.g.e., vr. 182a.

¹³⁸ A.g.e., vr. 121a.

¹³⁹ Atlansoy, Kadir, *Bursa Vefeyatnâmelerindeki Şairlerin Biyografileri*, Bursa 1998, s. 366-367, 383

iyi bir hattattır. Bilinen tek eseri, vefeyâtnâme türündeki *Zübdetü'l-Vekayı der Belde-i Celile-i Bursa* adlı kitabıdır.¹⁴⁰

21. Ali Baba (ö. 1244/1830): Emîniye Dergâhı şeyhi Mehmet Emin Efendi'den feyz almıştır. Nakşibendî tarikatına mensup olduğu halde ömrünü Mevlevîhane'de Mesnevî okumakla geçirmiştir. Ahmed Cünûnî Türbesi'nin haricinde, demir parmaklık içerisine defnolununan¹⁴¹ Ali Baba'nın kabri ve mezar taşı hâlâ hazîrenin içindedir.

22. İbret Mehmed Efendi (ö. 1261/1845): Bursa'da bir müddet mahkeme katipliği ve muallimlik yaptıktan sonra Hicaz ve Bağdat'a gitmiş ve burada Halid-i Bağdâdî'ye intisap etmiştir. Sonrasında Bursa'ya dönen Mehmed Efendi'nin başında kendi hâl tercümesinin de olduğu bir Divânı'nın Edirne Sultan Selim Kütüphânesi'nde bulunduğu kaydedilmektedir.¹⁴²

23. Rifat Mehmed Bey (ö. 1275/1858): Tahsilini İstanbul'da tamamladıktan sonra katipliğe başlayan Rifat Bey, Bursalı Mehmed Tahir'in babasıdır. Bursa Belediye katibi iken 1877'de Osmanlı-Rus savaşının başlaması üzerine gönüllü olarak ordu saflarına katılmış ve Plevne'de Teliş cephesinde şehid düşmüştür. Bursalı Mehmed Tahir babasını şöyle anlatmaktadır: “Resmi görevinin dışında tefsir, tasavvuf, kelâm, tarih ve şiirle meşgul olurdu. Nakşibendî tarikatına mensup rind ve laubâli meşrebli, âşık, hakikat ilmüne medfün, gönül sahibi bir zât idi.”¹⁴³

24. İsmail Vehbi (ö. 1292/1875): Bursa'da doğmuştur. Nakşibendî-Halidî şeyhi Muhammed b. Abdullah el-Hânî'ye¹⁴⁴ intisap ederek hilâfet almıştır. Manzum *Münacaat* ve *Nasihatname*, Bursa enlem dairesine göre hazırladığı *Ruznâme*, 240 hutbeyi içeren *Mecmua* ve *Risaletü's-Sülûk* isimli eserlerinin olduğu kaydedilmiştir.¹⁴⁵

¹⁴⁰ *Gülizâr-ı İrfân*, vr. 350a-b.

¹⁴¹ *BK.*, I/157.

¹⁴² *Osmanlı Müellifleri*, c. II, s. 183.

¹⁴³ *A.g.e.*, c. II, s. 323-325.

¹⁴⁴ Mevlana Halid-i Bağdâdî'nin önde gelen halifelerindendir. Şeyhinden aldığı hilafetin ardından tarikat hizmetlerine başlayan Muhammed b. Abdullah el-Hânî, özellikle Hama ve Halep civarında Nakşîliğin yayılmasında etkili olmuştur. 1271/1854'de İstanbul'da bir süre kalan şeyh, yöneticilerle yakın münasebetler kurmuştur. 1279/1862'de Şam'da vefat etmiş ve Mevlana Hâlid'in Kasyon tepesindeki türbesinin yanına defnedilmiştir. Bkz., Memiş, Abdurrahman, *Anadolu'da Hâlidilik*, İstanbul 2000, s. 178-180.

¹⁴⁵ *Osmanlı Müellifleri*, I, s. 38; *BK.*, II, s. 357.

Ayrıca kaynaklarda Nakşî ricâli arasında Şeyh Bahri Dede (ö. 960/1552),¹⁴⁶ Bâlî Efendi (ö. 980/1572),¹⁴⁷ Nalbantoğlu mescidi imamı Atâullah Efendi (ö. 980/1572),¹⁴⁸ Hirrezâde Mehmed Çelebi (ö. 1010/1601),¹⁴⁹ Bursa ulemâsından Yegânzâde Celâl Efendi (ö. 1020/1611),¹⁵⁰ Bursa Mevlevî şeyhlerinden Mehmed Şeyhî Dede (ö. 1151/1738),¹⁵¹ Aşçıbaşı Mehmed Dede (ö. 1269/1852),¹⁵² Eşrefzâde dergâhı şeyhelerinden Necmeddin Efendi (ö. 1217/1803),¹⁵³ Bursa şâirlerinden Yağcızâde Hattat Mehmed Avnî Efendi (ö. 1242/1826) ile İffet Efendi (ö. 1256/1840),¹⁵⁴ Ahmed Gazzî dergâhı üçüncü şeyhi Abdüllatif Efendi (ö. 1256/1840),¹⁵⁵ Beypazarlı Şeyh Ömer Fazıl Efendi (ö. 1273/1857),¹⁵⁶ İdâdi mektebi muallimi Şeyh Salih Efendi (ö. 1301/1884),¹⁵⁷ kabri İsmail Hakkı tekkesinin hazîresinde bulunan Şeyh Hacı Ahmed Efendi (ö. 1313/1895), Bursalı Mehmed Tahir'in anne tarafından dedesi Bursalı Necib Efendi, mezar taşları Zeyniler'de bulunan Hacı Nazmi Efendi (ö. 1323/1906) ve Şeyh Hacı İsmail Efendi¹⁵⁸ zikredilmektedir.

¹⁴⁶ Kaynaklarda aynı zamanda Melâmî olduğu da belirtilen Bahri Dede'ni vefat tarihini Baldırzâde, 980/1572, Güldeste ise 974/1566 olarak kaydetmektedir. Bkz., *Yadigâr-ı Şemsî*, s. 291-292; *Ravza-i Evliyâ*, s. 129-131; *Güldeste*, s. 453-454.

¹⁴⁷ *Ravza-i Evliyâ*, s. 136.

¹⁴⁸ Müşemmilzâde Şeyh Mehmed Efendi'ye intisap etmiştir. Bkz., a.g.e., s. 202-203.

¹⁴⁹ Nakşibendiyye şeyhi Abdüllatif Efendi'ye intisap etmiştir. Bkz., a.g.e., s. 263.

¹⁵⁰ A.g.e., s. 140-141; *Güldeste*, s. 257-258.

¹⁵¹ *Yadigâr-ı Şemsî*, s. 503.

¹⁵² A.g.e., s. 510.

¹⁵³ A.g.e., s. 107.

¹⁵⁴ Atlansoy, a.g.e., s. 372-373, 377-378.

¹⁵⁵ *Yadigâr-ı Şemsî*, s. 214.

¹⁵⁶ BK., IV/9.

¹⁵⁷ BK., IV/116.

¹⁵⁸ BK., II/21; Kara, a.g.e., s. 239-241.